

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЈОВАН ДУЧИЋ: ЖИВОТ, ДЕЛО, ВРЕМЕ

Издаје

Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

За издавача

академик Владимир С. Косић

Главни уредник

академик Зоран Кнежевић

Уредници публикације

академик Љубодраг Димић
дописни члан САНУ Јован Делић

Дизајн корица

Драјана Лацмановић-Лекић

Лектура

Тања Рончевић

Коректура

Ана Барбајесковић
Снежана Крстић-Букарица

Стручни сарадници

Марина Нинић
Мирослав Јовановић

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

Планета ирини, Београд

Тираж: 500 примерака

ISBN 978-86-7025-915-7

© Српска академија наука и уметности, 2021.

Издавање ове монографије потпомогнуто је средствима Дунав осигурања,
Телекома Србије и Српског пословног клуба „Привредник”.

ЈОВАН ДУЧИЋ
ЖИВОТ, ДЕЛО, ВРЕМЕ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

САДРЖАЈ

7 | Реч уредника

ЈОВАН ДУЧИЋ: БИОГРАФИЈА

13 | Јован Делић, *Биографија Јована Дучића*

ЈОВАН ДУЧИЋ: ДИПЛОМАТИЈА

57 | Миладин Милошевић и Љубодраг Димић, *Јован Дучић – једна дипломатска каријера*

КЊИЖЕВНО ДЕЛО ЈОВАНА ДУЧИЋА

101 | Јован Делић, *Од личној бола до метафизичких визија*

151 | Мина М. Ђурић, *Сапутници на стази поред пута: Дучићева сагледавања српске књижевности у контексту светске уметности и културе*

175 | Владимир Гвозден, *Културно преношење, књижевни систем и фигура (јуџо)јисца у Градовима и химерама Јована Дучића*

199 | Александар М. Милановић, *Дојринос Дучићевих јуџојиса модернизацији српскоја јесничкој и стандардној језика*

217 | Недељка Бјелановић, *Дучићево стишавање: Јутра с Леутара*

225 | Владан Бајчета, *Дучићева похвала лудости: Благо цара Радована*

245 | Јован Делић, *Дучићев историјски јорјретј претјка и двојника*

ЈОВАН ДУЧИЋ И АКАДЕМИЈА

281 | Злата Бојовић, *Јован Дучић у Српској академији наука и уметности*

305 | Напомене

323 | Скраћенице

ЈОВАН ДУЧИЋ: БИБЛИОГРАФИЈА

327 | Драгана Крстић Лукић и Светлана Симоновић Мандић, *Библиографија Јована Дучића*

РЕЧ УРЕДНИКА

Хваљен и уздизан с највишег и најмериторнијег места као највећи српски лирски песник (Богдан Поповић, Слободан Јовановић), потом оспораван од песника авангарде, затим посмртно идеолошки дисквалификован, Јован Дучић је сто педесет година након рођења остао један од највећих лиричара које смо имали и имамо. За око три и по деценије бављења дипломатијом стекао је глас једног од најугледнијих српских и југословенских дипломата и први је од шефова Посланства Краљевине Југославије добио звање амбасадора. Природно је онда што му је САНУ посветила 2021. годину и ову монографију.

За себе је говорио да не зна ни дан ни годину када се родио, али зато врло добро зна зашто се родио. Онда се од ратног устаничког сирочета из Подгљивља, Хрупјела, и Требиња уздигао до најугледније песничке и једне од најугледнијих дипломатских личности свога времена, сретао се са најутицајнијим, најмоћнијим и најдаровитијим људима свога доба: краљевима, председницима држава и влада, војсковођама, дипломатама, мудрацима, песницима, писцима, критичарима, новинарима, дамама... Напутовао се, нагледао и сазнао света. Три пута је сахрањиван на два различита континента и у два миленијума, па Дучићева биографија обухвата не само богат, узбудљив, често драматичан, испуњен и остварен живот, већ и три његове сахране, односно посмртни повратак на Црквину изнад Требиња. Дучићев животопис нужно обухвата преко сто тридесет година.

Посебно је издвојена и описана Дучићева веома жива дипломатска активност. После издања Дучићевих *Дипломатских списа* (Миладин Милошевић), стекли су се услови да се та изванредно важна Дучићева делатност прецизније сагледа и оцени. Изузетно су тачне биле његове процене опасности од фашизма и оправдани рани страхови од геноцида над Србима, и слутње тога геноцида.

Дучићевој поезији посвећена је највећа пажња. Она је типолошки разврстана у „лирске кругове”, али је посматрана и у „развоју”, па су у сагледавању Дучићевог песништва укрштене синхронијска и дијахронијска перспектива.

Дучић је сматрао да је поезија највиши степен метафизике, па је посебна пажња посвећена метафизичким квалитетима његовога песништва.

Изузетан је Дучићев допринос путописном жанру, толико значајном за српску књижевност од самих њених почетака. Дучићеви путописи се могу разумети као путописни есеји, а сам путописац је овај жанр означио као „роман једног срца и једне памети”.

Ова монографија је истакла Дучићев огроман допринос развоју есеја код Срба. Подстицаји су долазили из француске књижевности, превасходно од Монтења. Есеј је за Дучића жанр човековог самотражења, самоиспитивања, самопревазилажења, самосвести и самосазнања. Есеј је у основи његове путописне (*Градови и химере*), контемплативне (*Јуџира с Леуџара* и *Блајо цара Радована*) и књижевнокритичке и аутопоетичке прозе (*Сџаза њоред џуџа* и *Моји саџуџници*). И данас су драгоцене многе Дучићеве књижевнокритичке оцене, али и искази о његовом схватању природе критике. Дучићева есејистика је у овој монографији сагледавана и у компаративном контексту.

Миладин Милошевић је истакао да је историја била Дучићева опсесија, по чему је веома близак Иви Андрићу. Дучићева књига *Гроф Сава Владиславић* несумњиво је једно од најоригиналнијих и најнеобичнијих историографских дела, писано као животопис вероватно највећег дипломате међу Србима, али у служби руског царства, и као дело о пишчевом претку и двојнику.

Настојали смо да представимо Дучићево стваралаштво у целини, поштујући и појединачност свакога дела. Тако ће читалац стећи пунији утисак о Јовану Дучићу као песнику, дипломати, путописцу, есејисти, књижевном критичару и историографу, и о сваком његовом делу појединачно.

Посебна пажња је посвећена академику Јовану Дучићу, односно Дучићу у Српској краљевској академији. Многа документа и сазнања су први пут пред широм научном јавношћу.

Дучићева библиографија је нужно селективна. Рад на овој монографији показао је колико недостаје комплетна и потпуна Дучићева библиографија.

Ово дело је настајало у време пандемије: жалимо што су два аутора била принуђена да откажу своје прилоге. Утолико више захваљујемо свим ауторима, зато што су радили у отежаним условима. Одужен је, упркос пандемији, део дуга великом песнику и дипломати Јовану Дучићу.

Љубодраг Димић и Јован Делић

ДОПРИНОС ДУЧИЋЕВИХ ПУТОПИСА МОДЕРНИЗАЦИЈИ СРПСКОГА ПЕСНИЧКОГ И СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА

Александар М. МИЛАНОВИЋ

Филолошки факултет Универзитета у Београду

1. Нема тумача Дучићевог стваралаштва који није истакао лепоту и значај његовог језика и стила: „Дучићу нико никада није оспорио велико мајсторство у грађењу стиха и обликовању песничког језика” (Палавестра 1996: 1). Такође, нема тумача стандарднојезичких промена у епохи такозваног *београдског стила* који није истакао значајно место Дучићевог језика и стила у њима (уп. Белић 1951). И док је језик Дучићеве лирике био предмет анализа у контексту епохе „београдског стила” (Петковић 2001, Милановић 2009),¹⁸⁴ језик његових путописа остао је у лингвистичким и лингвостилистичким истраживањима по страни, упркос популарности код читалаца и судом књижевних критичара и историчара да представљају „снажан заокрет у развоју овог жанра” (Делић 2008: 102). Дучићеву позицију у модернизацији српског стандардног језика, међутим, исправно можемо оценити тек увидом у језичко-стилске карактеристике читавог његовог опуса, који карактерише велика стилска хетерогеност у распону од књижевноуметничког стила у песмама и путописима, преко есејистичког и публицистичког стила у бројним текстовима па све до научног стила у књизи *Гроф Сава Владиславић*.

Дучићеви путописи, као гранична књижевна форма, исписани су високо поетизованим језиком на лексичком и синтаксичком

плану па су не само по тематској сагласности (жена, смрт, Бог, природа, поезија, историја) него и по језичко-стилским карактеристикама веома блиски његовој лирици, а нарочито песмама у прози.¹⁸⁵ Објављивани од 1906. године, језичко-стилски су прерађивани све до 1940. године, када добијају своје канонско издање.¹⁸⁶ У овоме раду истаћи ћемо језичко-стилске доминанте Дучићевих путописа, трудећи се да бројним примерима илуструјемо специфичности израза које су довеле до утиска како је песник у овој форми „савладао каткад виртуозну речитост” (Леовац 1996: 13).¹⁸⁷ За Дучићеве путописе већ је констатовано да су „савршено писани текстови, који спадају у највеће артистичке домете српске прозе” (Деретић 2007: 954). Нарочито се истицала стилизованост њихових почетака: „Реченице прецизне, јасне, афористички заобљене, уводе нас у поетско језгро ствари” (Деретић 2007: 954). Хваљене су и следеће стилске карактеристике: „Врлине лако осећамо и проналазимо тамо где нас сачекује брушеност језика, прецизност описа, склад покренутих идеја” (Магарашевић 1996: 251). С друге стране, у путописима је запажена и „козерска вештина ћаскања” (Росић 1996: 230), описани су и као „нека врста круне лаганог, готово козерског говора” (Пековић 1996: 233). Иако Дучићева готово филозофска сагледавања предела и људи неретко заиста јесу занимљива и духовита те забављају читаоца, за суд да је у питању „ћаскање” или „лаган говор” тешко је наћи убедљиве лингвистичке потврде.¹⁸⁸ Коначно, тумачи су с правом подвукли и одређене мане Дучићевог путописног стила: „Мане запажамо тамо где се јавља Дучићева повремена склоност ка патетичном тону и неконтролисаног речитости што умањује и обара вредност саопштавања неких његових путописних идеја јер их расплињава на пољима општих места” (Магарашевић 1996: 251).

На чему почивају судови о „виртуозној речитости”, „брушености језика”, „патетичном тону” или „неконтролисаног речитости” Дучићевих путописа, питања су на која ћемо покушати да одговоримо кроз анализу стилогености и стилематичности лексике и синтаксе у њима, а потом ћемо резултате истраживања сместити у контекст модернизације српског језика почетком 20. века.

2. Несумњиво је лексичко богатство Дучићевих путописа. Дучић је у њима настојао да нове пределе о којима је писао дочара и језички, адаптирајући и активирајући локалну лексику, што је чест стилски манир путописаца. Поред бројних *йозајмљеница* и *џуђица*, дакле и одомаћене и неодомаћене лексике страног порекла, Дучићеве путописе одликује и стишано активирање црквенословенске лексике са специфичним стилским функцијама. Дучићева замисао при одабиру лексике није да изненади или шокира, већ да адекватним избором читаоцу демонстрира високу ученост, као и прецизност, нијансираност у изражавању. Зато у путописима нема лексичких експеримената у виду неологизације, а и активирани стилски маркирана, обележена лексика била је блиска језичком осећању образованих читалаца, којима су текстови и били намењени.¹⁸⁹ Фразеологизама је у Дучићевим путописима мало, а понеки од активираних устаљених израза данас је архаичан, попут конструкције *џераји вейар кайом*: Цео дан се овамо пентрају гомиле странаца који по свету терају ветар капом (ГХ, 240).

2.1. При анализи лексичких архаизма у путописима морамо бити методолошки опрезни и имати у виду да поједине лексеме које су данас застареле то нису биле и у Дучићево време. Иако би за изричити суд било потребно детаљно истраживање, на основу увида у књижевну продукцију Дучићевих савременика, али и тадашње публицистике, претпостављамо да су вероватно само благо стилски маркиране биле поједине лексеме домаћег и страног порекла попут: *алпийски* (тишине алпијске ГХ, 5), *корачај* (бројању корачаји ГХ, 21, шум човечјих корачаји ГХ, 261, на неколико корачаји ГХ, 325), *Сибирија* (у Сибирију ГХ, 55), *йобедилац* (победилац ГХ, 73, 90, 263, 303, победилаца ГХ, 150), *Словенин* (Словенин ГХ, 86), *аналиџик* (аналитик ГХ, 108), *солдаџи* (солдати ГХ, 160, солдат 290),¹⁹⁰ *ајсурдум* (апсурдуми ГХ, 164) или *јајанац* (паганци ГХ, 179, 180, 192, паганац ГХ, 221). Важно је и овде још једном истаћи да савременога нормативног речника српског језика почетком 20. века још није било, његову функцију вршило је државно издање Вуковог *Српској рјечника* (1898), лишено модерне, европске лексике која је крајем 19. века незадрживо продирала у српски језик, али и многих новијих речи домаћег порекла. Наш језик се брзо модернизовао и када је домаћа лексика у питању, а лексичка стабилизација подразумевала је и постепено уклањање јединица из парова синонима или творбених дублета. Тако су полако застаревале, на пример, и Дучићеве лексеме *корачај*, *йобедилац*, *јајанац* или *солдаџи*, полако али сигурно потискиване творбеним дублетима (*корак*, *йобедник*, *јајанин*) или лексичким синонима (*војник*).

2.2. Статус *црквенословенске лексике* посебно је занимљиво питање у епохи „београдског стила”. Иако у повлачењу још од Вукове реформе, бројни лексички славенизми нестали су коначно из стандардног језика управо у епохи модернизације и западноевропеизације српскога стандардног језика. Славенизама и у Дучићевим путописима има врло мало, а активирани су с различитим стилским улогама.¹⁹¹ Понегде они само у хришћанском контексту актуелизују израз у складу са тематиком и прошлим временом који се описује, као у примеру рускословенске форме *нишчи*: Овај брег Авентино је у античко доба био најскромнији од седам римских брегова. У цезарско доба, брдо нишчих (ГХ, 146); Ако је у цезарско доба био брдо нишчих, за папско доба је био пребивалиште неколицине великих светаца (ГХ, 147–148); враћање самом Христу који је дао култ простоте и сиромаштва; враћање еванђељу које је књига нишчих (ГХ, 217). Понегде рускословенска форма доприноси узвишеном стилу, као у примеру лексеме *йоржесџиво*: јер је сав блесак и торжество било

Јован Дучић из атинских дана

остављено храму, центру света (ГХ, 265). Исту функцију има и српскословенска лексема *васкрсеније*: да ли има васкрсенија о којем је говорио Мојсије (ГХ, 281). Када не тежи високом стилу, Дучић бира исту лексему, али у српској народној форми *васкрсење*: Од свих чудеса Христових, васкрсење је највеће. И свети Петар сматра да је васкрсење једино уверило свет о божанском пореклу Христовом (ГХ, 295). Конкуренција рускословенских, српскословенских и народних облика у Дучићевим путописима добро одсликава и постепено стилску диференцијацију истозначне лексике почетком 20. века.

Такође, и у Дучићевим путописима запажа се још једна стилска тенденција која је од Вуковог времена све више јачала, тенденција да се рускословенске и славеносрпске лексеме активирају као средство хумора и ироније. Са том стилском функцијом активирани су две лексеме, рускословенска лексема *торжесџивен* (не тичу их се торжествене женевске испитне комисије ГХ, 55) и хибридна, славеносрпска лексема *оџачесџивен* (он одозго до доле прочита брзо натпис фараонски на обелиску, као какав наш отачествени гурман свој јеловник ГХ, 322).

2.3. Видљив траг у српском језику остављали су и нови културни утицаји, пре свега они англосаксонски, па су и у Дучићевим путописима већ одомаћени и поједини *анџицизми*: *денди* (дендија ГХ, 15, 78), *клуб* (клубом ГХ, 81), *виски* (вискија ГХ, 89), *сџорџи* (спортом ГХ, 95, Спорт ГХ, 95), *сџорџисџи* (спортист ГХ, 95), *бриџ* (бриџ ГХ, 284), *доминион* (енглески доминион ГХ, 285) и сл. Дочаравање типичних одлика енглеске културе Дучић постиже и низањем англицизама, који су несумњиво многим читаоцима још увек били новитет у српском језику: Али постоји и европска половина Каира, која се састоји од енглеских компонената: клубова, тениса, дансинга, вискија, викенда, и затим презирања сваког ко није Енглец (ГХ, 314).

2.4. Функцију дочаравања атмосфере европских медитеранских култура имају и бројни *романизми*, пре свега *џалицизми*, али и понеки *иџалијанизам*, *лаџинизам* или *хисџанизам*. У литератури је већ добро описан утицај француског језика на Дучићев књижевни израз, видљив и у његовој лирици (Милановић 2009: 594–597). У путописима бројни галицизми индикативне семантике верно дочаравају све аспекте и некадашњег и актуелног француског утицаја на српску културу и њен језик: *кокоџа* (кокоте ГХ, 54), *бурџоа* (бурџое ГХ, 76), *реденџоџи* (реденготи ГХ, 78, реденгота ГХ, 79), *журнал* (журнал ГХ, 79), *кабарџи* (кабарета ГХ, 79 кабарет ГХ, 108), *монденски соаре* (монденске соареје ГХ, 79), *булевар* (булеvara ГХ, 79), *салон* (салони ГХ, 81), *коџерија* (котерија ГХ, 81), *џреџиоза* (Преџиозе ГХ, 81), *џаланџерија* (галантерије ГХ, 81, Галантерија ГХ, 82), *балџи* (балете ГХ, 82), *алеја* (алејама ГХ, 82), *басен* (басенима ГХ, 82), *бриљанџна козерија* (бриљантну козерију ГХ, 85, козерија ГХ, 89), *жовијалносџи* (жовијалност ГХ, 94), *монденсџиво* (монденство ГХ, 122), *курџизанка* (куртизанка ГХ, 168, 189, 266, куртизанке ГХ, 266), *банкеџи* (банкет ГХ, 266), *буџаџа* (бутаде ГХ, 287) итд. И за дочаравање шпанске културе Дучић у путопису „Писмо из Шпаније – Авила” бира карактеристичне звучне хиспанизме: *сењор* (сењори ГХ, 206), *хидалџо* (хидалго ГХ, 214, 215), *кавајеро* (кавајеро ГХ, 215 x 2) и др. Када се наведеним примерима додају и примери италијанизма

Панорама Каира, Медина (АЈ-377, 3Ф)

кондоџијер (кондотијери ГХ, 74), *балкон* (балконима ГХ, 82), *ѓалија* (ѓалија ГХ, 107) или *канџилена* (кантилене ГХ, 163), као и латинизама *мелоџија* (мелодије ГХ, 79), *ѓрација* (ѓрацију ГХ, 81), *џасџорала* (пасторале ГХ, 82) и сл., увиђа се велика Дучићева посвећеност романској и медитеранској култури.

2.5. Иако су у епохи „београдског стила” били у убрзаном повлачењу, *оријентализми* у Дучићевим путописима још увек имају запажену стилску функцију. Поред више пута активираниог турцизма *џелатџи* (џелате ГХ, 149, џелатима ГХ, 149, џелат ГХ, 205, џелати ГХ, 247), изразито негативног емоционалног набоја, ту су и други оријентализми који одсликавају оријенталну културу у Европи и код нас, али је приметно да њихов број није велики, те да бројем доминирају у старијим путописима: *кираџиџија* (кираџиџија ГХ, 25, 48), *ајсанџиџија* (апсанџиџија ГХ, 27), *сајџиџија* (сајџиџија ГХ, 40), *џејелук* (тепелуком ГХ, 79), *меџданџиџија* (меџданџиџија ГХ, 93), *ћејенак* (ћепенке ГХ, 281) и сл. Број оријентализама расте тек у путопису „Писмо из Египта – Каиро”, писаном тридесетих година 20. века, где они преузимају функцију актуелизације описа Каира: *џехливан* (пехливане ГХ, 317), *фелах* (фелаху ГХ, 317, фелах ГХ, 317), *каравансерај* (каравансерај ГХ, 318, 321), *каравансераје* ГХ, 319), *махала* (махале ГХ, 319), *џамиџија* (џамије ГХ, 319), *меџелук* (мамелуке ГХ, 320) и сл.

Јован Дучић у Каиру

Јован Дучић у шетњи на Акропољу (АСАНУ 15068–676)

2.6. Пажњу савремених читалаца могла би привући и лексика која се данас олако и без научног утемељења сврстава међу кroatизме. Почетком 20. века, међутим, српски језички израз подразумевао је много лексема које су се с временом повукле из употребе, попут придева *брзојавни* (брзојавне вести ГХ, 7), или именице *једнокајница* (једнокатница ГХ, 58). Дучић, такође, по правилу користи форму *иакођер* (ГХ, 116, 119, 253, 260, 273).

Велики је број и Дучићевих глагола са немачким суфиксом *-ира*, чак и тамо где они у савременом српском језику имају углавном један од конкурентних суфикса: *интелектуализирајти* (интелектуализирано ГХ, 13), *афирмирајти се* (се афирмира ГХ, 30), *рецитирајти* (рецитира ГХ, 56), *европеизирајти* (европеизирају ГХ, 70), *денационализирајти* (денационализирају ГХ, 70), *францизирајти* (францизирају ГХ, 70), *секундирајти* (секундира ГХ, 79), *дивинизирајти* (не дивинизира ГХ, 91), *хуманизирајти се* (се хуманизира ГХ, 91), *хеленизирајти* (хеленизирала ГХ, 172), *хипнотизирајти* (хипнотизирана ГХ, 189), *филипизирајти* (филипизира ГХ, 190), *парализирајти* (парализирано ГХ, 201), *колонизирајти* (колонизирали ГХ, 207, колонизирала ГХ, 207), *импортирајти* (импортирана ГХ, 237), *морализирајти* (морализира ГХ, 247, морализирани ГХ, 248, морализираним ГХ, 248), *индигнирајти* (индигнирао ГХ, 255), *реаирајти* (реагира ГХ, 275), *политизирајти* (политизирати ГХ, 292).¹⁹²

2.7. Како је језичка, па и лексичка, норма почетком 20. века била у превирању, не чуди лексичка коегзистенција различитих форми у Дучићевим путописима. У раду смо до сада указали само на један тип коегзистенције (*васкрсеније: васкрсење*), које је несумњиво стилски условљено. Стилски је маркиран и Дучићев пар контактних синонима са грецизмом *теофил* и његовом калкираном посрбицом *богољубац*: Било је, као увек међу људима, богољубаца, теофила (ГХ, 195). Употреба грецизма који је редак ван српског ономастикона

(*Теофил*) мотивисана је, извесно, и тематиком шестог путописа „Писма из Грчке – Делфи”, односно жељом да се језик актуелизује у складу са њом.

За велики број коегзистирајућих фонетских и творбених дублета теже је одредити стилску мотивацију. У једном броју примера најпре ће бити да је њихова напореда употреба још један од доказа лексичке нестабилизације српског језика на смени векова, брзе смене облика у њему и, напослетку, Дучићеве одлуке да разнородне форме активираних током различитих деценија, упркос бројним накнадним језичко-стилским интервенцијама, напослетку уједначи у канонском издању. Такав је пример коегзистенција облика *шиион*, из путописа „Прво писмо из Швајцарске – *Али*” (насталог на самом почетку 20. века), и облика *шиијун*, из познијег путописа „Писмо из Француске – *Париз*” (шпиона ГХ, 7, шпион ГХ, 7: шпијун ГХ, 73).

Стилистички су вероватно занимљивији примери коегзистенције творбених дублета у истом тексту, дакле без временске дистанце у настајању путописа, или пак без јасне хронологије при смени облика, где је активирање различитих форми највероватније условљено потребом да се избегне монотоност понављања:

- а) *йеданйизам*: *йеданйерија* (На том двору француском, било је још пуно грубости и педантизма ГХ, 84: Шпанско господарење Италијом за време Карлоса V и Филипа II морало је онамо унети само још више педантерије и концептизма ГХ, 85);¹⁹³
- б) *Шйањолац*: *Шйанац* (Шпањолци ГХ, 66, 70, Шпањолца ГХ, 72, Шпањолац ГХ, 205, 206 x 3: Шпанца ГХ, 95);
- в) *Талијанац*: *Талијан* (Талијанци ГХ, 70, 93: Талијана ГХ, 72, Талијане ГХ, 92);
- г) *Холанйкиња*: *Холанђанка* (Холанткиња ГХ, 102, 103, 104, 108, 124 x 2, 127, 132, 133: Холанђанка ГХ, 122, 124);
- д) *владар*: *владалац* (владар ГХ, 146, 160, 299, 303, 313, владара ГХ, 146, 292, владари ГХ, 203, владарима ГХ, 249, владару ГХ, 300: владоци ГХ, 224);
- ђ) *рушилац*: *рушишељ* (рушиоци ГХ, 289: рушитеља ГХ, 294);
- е) *йензионерац*: *йензионар* (пензионерци ГХ, 79: пензионар ГХ, 137).¹⁹⁴

3. Иако је лексичко богатство Дучићевих путописа неупитно, оцене о њиховој „виртуозној речитости”, „брушености језика” или „патетичном тону” условљене су истовремено и пишевом синтаксом. Као типичан представник епохе „београдског стила”, Дучић није био склон радикалним раскидима са синтаксичким правилима и њиховим нарушавањем, на начин на који је то чинио Момчило Настасијевић, што је потом изазвало осуду и других представника „београдског стила”, Александра Белића (1951: 119–126).¹⁹⁵ Слободан ред речи у којем се вешто укрштају стара реторичка средства и модеран израз, честа понављања и синтаксички паралелизми, парцелација реченице, кумулација напоредних синтаксичких конструкција и изразито наглашено удвајање субјекта удаљили су Дучићев текст од уобичајених прозних и публицистичких текстова и приближили га његовим песмама у прози.

3.1. И Дучић је, попут Вука, преузимао стилски атрактивне особине барокне реченице предвуковског, славеносрпског периода. Од свих типичних особина барокне реченице,

Женева
(АСАНУ 15068-IV-205)

Дучић је најређе посезао за финалном позицијом предиката: Као да човек овде само слухом живи (ГХ, 169). Иако архаичне, што није било у складу са духом епохе „београдског стила”, инверзије и интерпозиције често су онеобичавале Дучићеву реченицу.

3.1.1. Писац је често слободну позицију атрибута у српском језику користио као средство варијације, па специфичном ритму многих реченица доприноси управо смена придевских атрибута у постпозицији и антепозицији: Самоће и тишине алпијске су непроходније него либијске пустаре (ГХ, 5); млади енглески бард на водама леманским (ГХ, 44); Можда утицај свете Терезе и осталих шпанских мистика није био мањи за шпанску уметност него појава светог Франческа за уметност талијанску (ГХ, 219); Морал грчки, продукт грчке мудрости и логике, а не грчке мистике, остао је ипак на висини до краја античког света (ГХ, 237); Пејзаж палестински је одиста хришћански пејзаж Новог завета (ГХ, 275). Понегде се варијација позиције атрибута остварује чак у склопу једне именичке синтагме: готски стил грађевина крсташких (ГХ, 287).¹⁹⁶

3.1.2. Нису ретки ни примери са истовременом антепозицијом и постпозицијом атрибута у истој именичкој синтагми. Дучић је у таквим примерима углавном поштовао правила барокне реченице, па је у постпозицију обично одлазио посесивни придев. Стара уобичајена поставка, међутим, и у Дучићевим путописима има и доста изузетака: поред обичне гомиле људске (ГХ, 17), највећа утопија човекова (ГХ, 29), широки кејови женевски (ГХ, 45), једна отмена госпођа женевска (ГХ, 62), свих шума бразилијанских (ГХ, 65), једна

њихова црта расна (ГХ, 83), На том двору француском (ГХ, 84), с највећим непријатељима људским (ГХ, 91), афектираном и блазираном салону француском (ГХ, 111), своју душу пуну и насељену (ГХ, 122), неку кућу пустињакову (ГХ, 132), у једном боју пресудном (ГХ, 165); отворени дрски партизани македонски (ГХ, 167), једини бог хришћански (ГХ, 181), свима традицијама грчким (ГХ, 190) итд.

3.1.3. Да је постпозиција углавном резервисана за посесивни придев, али неретко и за атрибуте другачијег значења, потврђују и примери са само једном именичком одредбом: Стварање човеково (ГХ, 30), за слободу човекову (ГХ, 43), у Пантеону француском (ГХ, 53), пијанству духовном (ГХ, 93), чувара свечевог (ГХ, 131) итд. Дучић је радо у постпозицију смештао и више атрибута: под багремима белим и љубичастим (ГХ, 61); у градовима талијанским, грчким, турским и швајцарским (ГХ, 96); свет енглески, талијански и немачки (ГХ, 97); у пећини пустој и празној (ГХ, 143); Ученик трогодишњи Аристотелов (ГХ, 159); У литицама руменим и високим (ГХ, 185–186); Она је остала земља неспокојна и узрујана, убојита и жалосна, поетична и крволочна, и непроменљиво средњовековна (ГХ, 205); народ мрзовољан, загрижљив, злурад и језичан (ГХ, 278); о раси бестидној и нечистој (ГХ, 282); улицом каменитом, кривом и тескобном (ГХ, 287); смрт тиха, резигнирана, безмерна, осунчана (ГХ, 309) и сл.

3.1.4. Из репертоара барокне реченице Дучић је преузео и интерпозицију енклитика које разбијају именичке синтагме: Њихове су очи увек отворене (ГХ, 16); те ће очи бити увек налик на мирни морски сутон (ГХ, 22); Волтерово је дело рад сујете и отрова (ГХ, 53); Наш је хотел сасвим католички (ГХ, 62); немачка је философија била у половину теолошка (ГХ, 66); А доцнија су колена одвећ далеко (ГХ, 118); Српски су свештеници били вође народа и војсковође у устанцима (ГХ, 134); Католички су калуђери научници који пишу дубоке књиге (ГХ, 134); А сва су неба бледа према овом своду (ГХ, 178); Његов је отац носио кацигу (ГХ, 224) и др. Понегде се интерпозиције енклитика и нижу у примерима синтаксичког паралелизма: У овим су тамним квартовима изумрли читави народи. Овом су стопом земљишта прошле и војске освајача (ГХ, 141).

Сви наведени примери интерпозиције подразумевају именичке синтагме са једним придевским атрибутом у антепозицији, а забележили смо и усамљен пример интерпозиције енклитике, смештен између прве и друге одредбе, у синтагми са трима атрибутима у истом положају: сва су стара велика дела већ била оборена (ГХ, 191). Примери са интерпозицијом енклитике код синтагми са атрибутом у постпозицији су ређи, али стилски још наглашенији: На улици су женевској у извесне сате протицале само реке млада света (ГХ, 46); Долине су швајцарске неизмерно дубоке (ГХ, 48). Усамљен је и пример интерпозиције у синтагми са падежним атрибутом: врхови су Парнаса румени као врхови Етне (ГХ, 164).

3.1.5. Наспрам примера Дучићевога стилски успешног распоређивања речи у реченици, стоје примери са данас необичним положајем енклитике: као што се Грк хоће да допадне парама (ГХ, 19); Човек се не може да начуди (ГХ, 36); Овде се у трави не може да нађе заборављена књига или доглед (ГХ, 61); Ваздух се лагано почео да беласа (ГХ, 109);

Ми се на свету не умемо да дивимо ономе који га је створио (ГХ, 178); Зна се да су два гаврана, које је Зевс пустио да лете, један са истока а други са запада, срели се најзад над овом уском долином (ГХ, 185); кад се шпански освајач морао да повуче (ГХ, 208); Њему је у свом бунилу страшне шпанске жене и романтичне девојке тог доба, подавала се у својој ложници (ГХ, 210); Људи са европског севера никад се не могу да надиве јужњачком сунцу, и начуде јужњачким људима (ГХ, 285); Није чудо, дакле, што Срби који су на Балкану пали последњи, поново су се дигли први (ГХ, 302).

3.2. Иако смо видели поједине сличности Дучићеве реченице са барокном синтаксом предвуковске, славеносрпске епохе, ваља истаћи и елементе модернизације. У Дучићевим зависнословеним реченицама, за разлику од реченица писаца доситејевске али и вуковске оријентације и епохе, готово да више и нема корелатива зависних клауза, чиме је она постала стилски дотеранија и растеређенија. Примери реченица са корелативима неупоредиво су ређи у односу на оне без њих. Занимљиво је и да тада у питању нису увек дуге реченице компликоване структуре, у којима би корелатив имао информативну функцију, већ кратке реченице у којима корелатив има само стилску службу, као у примеру корелације *ако* – *онда*: Ако не путујете сами, онда путујете само са женом коју волите (ГХ, 15); Ако нису најпре унутрашње истине, онда су то само гомиле људи и камења (ГХ, 29).¹⁹⁷ У другом типу примера, корелатив добија своју неопходну информативну функцију због дужине и сложене структуре зависнословених реченица са бројним уметањима, као у примеру корелације *када* – *онда*: Када је Персија, највећа држава на свету, која је бројала толики број азијских и афричких народа да им сам њихов персијски цар није знао свима ни име, кренула против грчке земље, што је тада значило против Европе, онда је Атина била скоро једина да, са једним витешством какво свет није више никад познао, прими на себе дужност спаситеља будуће европске цивилизације (ГХ, 261).

Из наведених примера може се извући и закључак да се корелативи повлаче и услед поједностављивања структуре Дучићеве зависнословених реченица у односу на прозу својих претходника, али поједини примери указују на одсуство корелације чак и тамо где она ни стилски ни информативно у епохама пре Дучићеве није била сувишна: Кад је једном мом пријатељу, који зна да чита судбину, пружила била руку да је прочита, он је дуго гледао у њен сребрни длан, и запитао је осмехнуто и збркано (ГХ, 108); Кад се Кадмо женио кћерком бога Ареса и богиње Афродите, божанском Хармонијом, која је грчки народ научила музици, певале су овде у Теби на свадби музе са Хеликона своје нежне кантилене, а богови донели свадбене дарове за невесту (ГХ, 163). Реткост корелатива једна је од синтаксостилистичких карактеристика које повезују језик Дучићевих путописа и његове поезије у прози (Милановић 2009: 604–604).

3.3. *Синџаксички њаралелизам* у Дучићевим путописима толико је чест и разноврстан да заслужује посебну студију као једна од њихових стилских доминанти. Неретко га лако препознајемо већ у склопу једне сложене комуникативне реченице: Јулије Цезар био је развратник; али благог срца на наш начин; и био је велики генерал и писац, али рђав политичар и државник (ГХ, 118). У реченицама са паралелизмом остварују се различити

семантички односи међу речима, а он је понегде и подлога која појачава контраст исказан антонимима: Арна се никад није разбистрила, а Рона се није никад замутила (ГХ, 60).

3.3.1. Често је синтаксички паралелизам праћен и појачан *йонављањем* истих лексема и готово истих клауза у оквиру исте реченице или суседних реченица: Русо, који се одрекао своје Женеве и бегao у Енглеску, и Бајрон, који се одрекао Енглеске и бегao у Женеву (ГХ, 44); Има један његов геније, има његово сопствено дело, имају његови нарочити пороци. Има његов човек и његова жена, његов стил и тон (ГХ, 98); Ко ће порећи да пагански римски мудраци нису били инспирисани колико и хришћански Свети оци? И ко ће порећи да пагански хероји нису умирали за своју идеју са истом мистичном егзалтацијом с којом су хришћански мудраци умирали за своју фикцију! (ГХ, 152); Зевс је владао Критом, Посејдон је владао Крфом, Плутон је владао Сицилијом (ГХ, 234); Све је овде вечито и све је овде свето (ГХ, 270). Ритмичност исказа, налик оној из поезије, и овде је веома изражена. Наравно, синтаксички паралелизам праћен понављањем понегде је и за нијансу мање огољен, али и даље лако препознатљив: Нико не зна колика је несрећа никад не чути у самоћи како тече наша сопствена крв кроз наше вене и слепоочнице, ни како се чују кораца наших сопствених мисли у тишини самоће (ГХ, 142).

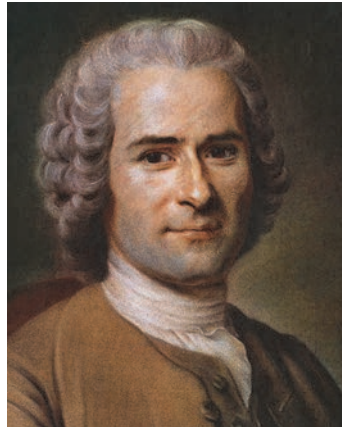
3.3.2. Поред понављања, видљиво је и из претходних примера, Дучићев синтаксички паралелизам одликује и пажљиво лексички и граматички нијансирана варијација, што најлепше илуструју почеци реченица из следећег пасуса: У Венецију треба доћи октобра, у тренутку када по старој води почне да пада црно цвеће мрака. У Фиренцу треба доћи у априлско јутро, када пролетње сунце по старим тротоарима везе своје сребрне бајке, и у платна старих зидова уткива своје арабеске од усијаног бакра. У Париз дођите ма у које доба године, али вечером [...]. У Сијену уђите у блага јесења поподна, која постоје само за кајање и молитву. А у наш стари Дубровник уђите у сумрак, када црна звона запевају чемерни напев о смркавању ствари и људи (ГХ, 28).

3.3.3. Неретко синтаксички паралелизам ствара и напоредност тзв. „малих клауза“, односно конструкција са глаголским прилозима, за које се неретко неутемељено тврди да нису карактеристични за књижевноуметнички стил: Сад овде живи ситни свет паланчана, радећи без одмора и плодећи се без разлога (ГХ, 31); Као да су моји преци били гисари и живели певајући на води и пљачкајући по копну (ГХ, 105); облаци пролећу као ујагрене масе, час понирући у пучину, а час бацајући из неба по води своје усијане сенке (ГХ, 107); Крф се указивао на таласима, таман, њихајући се десно и лево, дижући се према своду, и затим понирући нагло у пучину (ГХ, 123); Ломила је своје ноге по целој Шпанији, прелазећи је више пута унакрст, болујући, гладујући, зебући, спавајући на земљи (ГХ, 213); право је савезе и ратове, служећи се мачем и отровом, користећи се интригама, и живећи у развратима (ГХ, 217).

3.3.4. Синтаксички паралелизам у Дучићевим путописима, поред понављања, неретко прати и *кумуляција*: Енглеz се смеје, али је тужан; он је лепо обучен, али је несрећан; он је богат, али је циција; он је паметан, али је мутав; и добар, али индиферентан; и племенит,

Волтер (1694–1778)

Жан Жак Русо (1712–1778)

али несрдачан (ГХ, 8); Са безазленошћу њених шеснаест година помешао се већ коварни инстикат вечне жене која има стотину очију, стотину ушију, стотину рука, и хоће све да види, све да чује, и свега да се маши. Све је лепо, све сјајно, све ново, све њено (ГХ, 16); Волтер је био научник, Русо песник; Волтер философ, Русо мистик; Волтер полемичар, Русо просветитељ; Волтер козер, Русо пастор; Волтер човек из друштва, а Русо човек из шуме; Волтер човек из великог града, а Русо син једне индустријске паланке; Волтер болестан од жучи, а Русо умоболан. Волтер је зато сматрао да је Русо опасност за философију, а Русо је сматрао да је Волтер несрећа за људско срце и за цркву; јер је Волтер био материјалиста и критичар, а Русо спиритуалиста и побожан. Волтер је на овом свету мрзео, а Русо волео (ГХ, 51); Француз учи због жене, облачи се због жене, мудрује због жене, живи због жене (ГХ, 80).¹⁹⁸

3.3.5. Синтаксички паралелизам, поред реткости корелатива у зависнословеним реченицама, друга је значајна језичко-стилска карактеристика Дучићевих путописа по којој се приближавају његовим песмама у прози (Милановић 2009: 607).

4. Дучићево понављање речи ради истицања њиховог значења често је и ван примера синтаксичког паралелизма. У реченицама из путописа он, каткад и пренаглашено, понавља речи са различитим синтаксичким функцијама:

- а) придевски атрибут: Од Бекона је цела философија ишла само да утврди енглески морал, енглеску религију и енглески државни устав. Не постоји ни енглеска космогонија, ни енглеска космологија (ГХ, 94–95); Јер овде све припада другом времену и другим људима (ГХ, 179);¹⁹⁹
- б) падежни атрибут: јер не постоји идеја о Богу него осећај о Богу (ГХ, 113);
- в) прилошка одредба: Хришћанство је рођено другде, усавршено другде, и прављено другде (ГХ, 179);

- г) предлог у оквиру предлошко-падежних конструкција: Међутим, време је и овде учинило своју освету над стварима и над људима. Катедрала, увек црна, у којој је мршави и пакосни реформатор проповедао против папа, против раскоши, против среће, против љубави, против хеленизма (ГХ, 40); изгледају без отаџбине, без куће и без догме (ГХ, 61); У Хомера је све одиста његово, без предака и без последника (ГХ, 136); Значи са кућама на којима изгледа да се врата никад не отварају, са црквама по којима се нико не види, са пролазницима који су сви домаћи људи, са колима која још не носе туристе из белог света (ГХ, 144); Према таквом случају цео остали свет изгледа без љубави за земљу и без везе са божанством (ГХ, 162);²⁰⁰
- д) речца у оквиру поредбених конструкција: Пролазили су таласи боје као наранча, као пепео, као трава, као млеко, као чађ (ГХ, 114).

5. Почетком 20. века *парцелација* још увек није био сасвим распрострањен стилски поступак. Велику иновацију у језик српске лирике Дучић је увео поступком парцелације (Петковић 1990: 176–177, Милановић 2008: 605), а и у путописима је на више места парцелисао клаузе, независне или зависне, из састава сложених реченица: Није још ништа познала од свега што постоји. Али нема ничег што не погађа (ГХ, 16); Мртви су то све знали кад су легали поред овог пута. Јер умрети, то није ништа (ГХ, 155). Нарочито је ефектан пример са чак две парцелације: Није хришћанство, дакле, било узрок пропасти римског царства, него су то царство, већ и тако пометено и искварено, упропастиле најезде варвара. Али је пропаст римског царства значила и коначну пропаст паганизма. Јер је са цезарем падао и *pontifex maximus* (ГХ, 181). Парцелација је трећи значајан синтаксо-стилистички поступак који повезује језик Дучићевих путописа са језиком његових песама, нарочито оних у прози, у којима се, баш као и у путописима, најчешће интонационо и позиционо издвајају узрочне клаузе са везником *јер* (Милановић 2009: 605–606).

6. У раду је и до сада истакнут Дучићев стилски поступак кумулације, низања напоредних синтаксичких јединица. Осим што пластичнијег описа, кумулацијом Дучић опет постиже убрзан и правилан ритам своје реченице: Њихове су очи увек отворене, њима гледају, слушају, осећају, пипају, траже, роне, буше; они се никад не смирују, и у све се упијају као пијавице. Оне су жедне, гладне, неспокојне, крилате. Једним погледом такав човек опази све пред собом: и поље, и реку у пољу, и мост на реци, и зрачак на води, и ваздух, и муху која је у тај мах пролетела здесна налево (ГХ, 17). Готово музичка, а несумњиво песничка, *ритмичности* Дучићевих реченица постиже се синтаксичким паралелизмом, понављањем и кумулацијом. Дучићеву склоност ка уобличавању ритмичких целина, које се уоквирују понављањем речи на њиховом почетку, Јован Делић (2008: 115) именује као „ритмизација путописа”, у којој препознаје још један вид приближавања поезије и прозе. По мишљењу истог тумача, ритмичко уланчавање синтаксичких „одсечака” преводи путопис у нови жанр: „Путопис постаје пјесма у прози” (Делић 2008: 123).

7. Међу стилске доминанте Дучићевих путописа морамо убројити и *угвајање субјекта*, које је толико фреквентно да понекад ствара и утисак презасићености текста

овом стилемом. Субјекат у реченици Дучић удваја заменицама *ѿо* и *све*, бројем обоје, те конструкцијом *све ѿо*.

7.1. Најчешће је удвајање субјекта са заменицом *ѿо*. Ради указивања на изражено високу фреквенцију ове стилеме у тексту, као и на равномерну распоређеност примера кроз све путописе, навешћемо све потврде. Дучић на овај начин радо удваја субјекат иза којег следи једна или више уметнутих конструкција и ту удвајање има и стилистичку и информативну функцију:

Људи који се више и не чуде, и ни у што не загледају по сто пута, то су несрећници (ГХ, 16); Сунце, али ово огромно и крваво сунце из пустиње Јунгфрау, то је дефиниција космоса (ГХ, 23); Ова борба тих неумрлих ствари са смрћу, која се види на сваком месту, то је оно што се најдубље осети (ГХ, 141); Јер Африка, у памети човековој, као год и у фантазији детета, то није, пре свега, Египат (ГХ, 305); Ова зелена трака, бачена на жуту пустињу, а што се зове Египтом, то је најжурбанија земља на свету (ГХ, 311); Сама прошлост, макар и највеча, то је ипак и увек само једна провалија (ГХ, 312); Чаробни град на Нилу, између две жуте пустиње, Либијске и Арабијске, то је звоно живота у једном пределу смрти (ГХ, 314); Комад старог гранита или алабастера, на којима су јероглифи, а које за хиљаде година нико није пре нас прочитао, то је овде опојна музика која долази с ону страну света (ГХ, 322). Вероватно најлепши овакав пример представља реченица у којој је удвајање субјекта, после низа уметнутих прилошких одредби, додатно наглашено израженијом паузом, односно цртом у писању: Њен први љубавни састанак са Антонијем, пловећи реком Киднусом у Сицилији, на галијама окованим у злато и сребро, под пурпурним једрима, у облацима запаљеног мириса, са дворском свитом у којој су египатске госпође обучене у нерееде и грације, а њени пажеви прерушени у аморе и сатире, – то је најлепша и најраскошнија слика из античке историје (ГХ, 117).

Само стилистичку функцију несумњиво имају примери удвајања субјекта у великом броју примера који због једноставности синтаксичког склопа не стварају никакве информативне потешкоће. Стиче се утисак да је пренаглашавањем овог синтаксостилистичког поступка Дучић унео и одређену монотонију у текст:

Рађање сунца на Јунгфрау, то је највећи догађај у космосу (ГХ, 23); Недељно јутро на оваквом брегу, то је празник који се не види на људима него на стварима (ГХ, 24); Градови, то су унутрашње истине (ГХ, 29); Јесења и зимска Женева, то није више онај исти фантастични пролетњи модри град (ГХ, 49); папа у Риму, то је био символ духовног апсолутизма засађен у средину католичког свемира (ГХ, 74); У Француској човек који нема духа, то је у Грчкој човек који нема пара (ГХ, 83); Најпобожнији народ данас на свету, то су енглески презбитеријанци (ГХ, 95); Али најлепши и највеселији булевар, то је Сена (ГХ, 96); Сена и Богородичина црква, то је већ цела половина Париза (ГХ, 97); Тип ове Холанткиње што са мном путује, то је жена која у љубав уноси сву истанчаност неке блазиране фантазије (ГХ, 108); На турском Истоку, све што треба видети, то су њихова широка, запуштена и глуха гробља (ГХ, 120); Алкинојеви вртови, то су овде данас равница Пезамили (ГХ, 126); Све чему уче католички свештеници, то је живот на овом свету (ГХ, 134); Успомене, то су бели новци за црне дане (ГХ, 137); Римска држава и хришћанска црква, то су до данас два

највећа схватања величине и хармоније (ГХ, 140); Једина земља самоће, то је данас још Италија (ГХ, 141); Глас из пустиње, глас јеврејских пророка, то је глас оних који су се окупали у тишини мртвих простора (ГХ, 143); Али овде падање ноћи, то је провала светлости (ГХ, 145); Месечина у теби, то је једна слава овог града (ГХ, 163); Цела Александрова мисија у Азији, то је један блистав роман (ГХ, 174); Једино овде живо и радосно, то су орлови (ГХ, 175); А оно што се види у самом дну ових маслинових таласа, то је стара амфиса (ГХ, 177); Урођена мржња човека за божанство, то је сва трагичност његовога живота на овоме свету (ГХ, 198); Нације, то су, пре свега, домаће религије (ГХ, 236); Песимизам уметнички, то је дело нашег века (ГХ, 243); Религија, то је философија судбине (ГХ, 246); Хришћанство, то је пре свега личност Христова (ГХ, 272); Пољски Јеврејин, то је оличење типа који нам се намеће у памети када читамо Библију (ГХ, 288); Византија, то је био сукоб и сливање две расе (ГХ, 291); Васкрсење, дакле, то је основица целог наука (ГХ, 295); Васкрсење, дакле, то је средишна тачка божанског сведочења о хришћанској истини (ГХ, 296); Најзад, Африка, то је од свега најчудније, најпримитивније, најудаљеније (ГХ, 305); Нешто неизмерно једнолико и празно, то је прво човеково осећање у Египту (ГХ, 306); Стотину година у Египту, то би опет и увек био једино онај први дан (ГХ, 307); Посведневни рад робовски на памучним пољима, то је исти који се радио и пре хиљадама година (ГХ, 311); Зато Египат, то је једна Атлантида (ГХ, 314); Левантијски Француз, то је данас човек којем се не зна ни поднебље (ГХ, 316); Јевреји, то су овде свих седам племена Израиљевих (ГХ, 316); Левант, то је одиста најсићушнија реч (ГХ, 318); Народ, то не значи заједничка земља (ГХ, 319); Египат, то су и данас Мемфис и Теба (ГХ, 320); Мумија, то је оно што највећма живи у Египту (ГХ, 321); Трагање за мумијама, то је лов какав се у нас не даје замислити (ГХ, 321); Бројеви столећа, то су овде као бела јата свештених ибиса (ГХ, 325).

7.1.1. И када је удвајање субјекта у питању, Дучић повезује више својих стилских поступака, те га уклапа са такође високофреквентним синтаксичким паралелизмом и понављањем: Конверзација, то је једна велика лепота француског генија. Духовитост француска, то је једна њихова црта расна (ГХ, 83); Али море у детињству, то је откриће и са знање нечег централног у животу, од којег се више ништа не може одвојити кроз све наше среће и несреће на земљи. Море у детињству, то је прво учење о величини, чистоти и моћи (ГХ, 106); Један гроб, то је све што господари целим овим пределом. Један гроб, то је једино што се издиже изнад свега што овде живи (ГХ, 155–156).

Низања реченица са удвојеним субјектом указују и на изражену Дучићеву намеру да непрестано објашњава и тумачи појмове, дајући им специфичне, синтаксички наглашене „дефиниције”: То дугочасно брујање старог града из сваке његове пукотине и из сваке поре, то је извесно једна религиозна екстаза коју никакав град на свету није могао дати. Дуги и несравњиви четврт сата у вечерњем римском пољу, то је један од највећих догађаја људског срца (ГХ, 145), Човек у смислу Протагоре – једина мера свију ствари – то је ипак жалосна мера; јер ствари остају исте, а човек сваког века постаје други. Љубав свете Терезе, то је огњени ликер који је текао кроз њено младо тело (ГХ, 216); Херојство, то је овде само физички појам; лепота жене, то је такођер само једна физичка особина. Богатство, то је овде моћи живети не радећи, и нарочито не мислећи (ГХ, 318).

Београд
(АСАНУ 15068-IV-323)

7.1.2. Субјекат реченице који је удвојен заменицом *што* у више примера је и глагол у инфинитиву: Јер умрети, то није ништа; али бити заборављен, то је најсвирепија одмазда смрти над животом (ГХ, 155); Ујединити пејзаж и идеју, осећање времена са духом једног творца, то је устостручити силу проживљавања (ГХ, 197); За једног Американца, видети први пут Европу, то је као доћи у посету свом деди и својој баби. За Азијата, каквог Кинеза или Индијца, доћи у Европу, то је доћи код оних који су покрали све њихове стилове цркава, прозора, тканина. За Африканца, доћи у Европу, то је пре свега ужас од белог човека. Међутим, за Европљанина, ући у Африку, то је вратити се у доба препотопско, скоро предисконско. То је почети све изнова... (ГХ, 306).

7.2. Када је у функцији субјекта више јединица у напоредном односу, Дучић га удваја заменицом *све*: Јеретици, германски и француски краљеви, подела вере на више цркава, и подела папства на више папа, ренесанса и реформа, све је прошло над овим градом (ГХ, 139); Цео овај сунчани оквир, свака стазица, свака сенчица, све је из њега саткано (ГХ, 272). У оваквом типу примера, још је наглашеније удвајање конструкцијом *све што*: Морални идеализам, истинска побожност, породична љубав, све је то дубоко одуховљено само у хришћанским земљама (ГХ, 318). На сличан начин удвојена је и двочлана напоредна конструкција у субјекту, бројем *обоје*: Живот и смрт, обоје се догађају у светлости и измирују у тишини (ГХ, 231).²⁰¹

7.3. Сасвим обрнут поступак Дучић је применио у примеру са парцелацијом, у којем се заменица *све* прецизира у парцелисаном делу исказа: Све је заувек остало у ваздуху. Покличи хероја који ћуте, трубе војника који одавна немају даха (ГХ, 169).

8. На самом почетку 20. века, у зениту епохе „београдског стила” током које се српски стандардни језик нагло модернизовао, Дучић почиње писати путописе којима је суштински преокренуо развој овог жанра и њима је остао посвећен деценијама, све до уобличавања коначног издања из 1940. године. Путописи показују бројне стилске доминанте којима је Дучић обогатио репертоар и прозног израза језика књижевности, али и стандардног језика.²⁰² Отвореност језика Дучићевих путописа за продор нове лексике страног порекла, нарочито за галицизме, али и делимична затвореност за лексичке архаизме и славенизме, индикативни су и за развој стандардног језика у тој епохи. Дучић је увео и бројне синтаксостилеме којима је у пуној мери унео конфликт у уобичајену прозну реченицу. Удаљавање Дучићеве синтаксе и од свакодневне, живе, разговорне, али истовремено и од синтаксе тадашње прозе и публицистике, као и вештина у селекцији лексике, утицали су на књижевне историчаре да ово дело прогласе делом „виртуозне речитости”, делом у којем доминира „брушеност језика”, што је заиста лако доказати бројним примерима, попут последњег: Има жена које не носе свој чар у линијама лица, него у изразу лица; ни у боји очију, него у погледу; ни у црти уста, него у осмеху; ни у говору, него музици гласа; ни у формама тела, него у покретима тела (ГХ, 212).

Синтакса Дучићевих путописа, истовремено, веома је блиска синтакси његове лирике, нарочито песама у прози, што додатно указује на хибридну природу десет текстова који су у литератури оцењивани и као „филозофске песме” или „путописни есеји” (Делић 2008: 104, 108), иако су формално у насловима означени као „писма” упркос чињеници да у њима нема ни трагова епистоларног стила.

Својим смелим интервенцијама у лексичком и синтаксичком ткиву српског стандардног и песничког језика, Јован Дучић је знатно проширио њихове оквире. Колика је разноврсност, снага и домет тих измена био, сазнаћемо тек након детаљних лингвистичких и лингвостилистичких анализа целокупнога богатог Дучићевог опуса.

ИЗВОР И СКРАЋЕНИЦА

ГХ: Јован Дучић, *Градови и химере*, прир. Гојко Ђого, Београд: Штампар Макарије, 2008.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1951: Александар Белић, „’Београдски стил’”, у: *Око нашеј књижевној језика*, Београд: Српска књижевна задруга, 210–218.
- Витановић 1996: Слободан Витановић, „Дучић и српска књижевност с краја деветнаестог века”, у: *О Јовану Дучићу: Зборник радова поводом његовог осамдесетогодишњице смрти* (ур. Предраг Палавестра), Београд: Српска академија наука и уметности, 49–58.
- Делић 2008: Јован Делић, „Путопис као ’аутобиографија једног срца и једне памети’ – О путописима Јована Дучића”, у: *О поезији и поезици српске модерне*, Београд: Завод за уџбенике, 101–179.

- Деретић 2007: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Sezam Book.
- Зорић 1996: Павле Зорић, „Јован Дучић, песник ’прозрачан као вино’”, у: *О Јовану Дучићу: Зборник радова њоводом њедесетљодљшњшцс смрљш* (ур. Предраг Палавестра), Београд: Српска академија наука и уметности, 177–181.
- Јовић 1981: Душан Јовић, „Даничићеви преводи – образац класичнога књижевног језика и стила”, у: *Зборник о Ђури Даничићу* (ур. Јосип Торбарина и Антоније Исаковић), Београд – Загреб: Српска академија наука и уметности – Југославенска академија знаности и умјетности, 83–130.
- Леовац 1996: Славко Леовац, „Место Јована Дучића у српској књижевности”, у: *О Јовану Дучићу: Зборник радова њоводом њедесетљодљшњшцс смрљш* (ур. Предраг Палавестра), Београд: Српска академија наука и уметности, 9–14.
- Магарашевић 1996: Мирко Магарашевић, „Дучићева путописна медитеранска мисао”, у: *О Јовану Дучићу: Зборник радова њоводом њедесетљодљшњшцс смрљш* (ур. Предраг Палавестра), Београд: Српска академија наука и уметности, 241–253.
- Милановић 2009: Александар Милановић, „Јован Дучић и београдски стил”, у: *Поезија и њоељшкка Јована Дучића* (ур. Јован Делић), Београд – Требиње: Институт за књижевност и уметност – Учитељски факултет у Београду – Дучићеве вечери поезије, 591–611.
- Милановић 2018: Александар Милановић, „Александар Белић и ’београдски стил’”, у: *Александар Белић и „београдски стил”* (ур. Драгана Мршевић Радовић, Бошко Сувајцић и Александар Милановић), Београд: Филолошки факултет, 13–30.
- Негришорац 2009: Иван Негришорац, „Поезија као унутрашња светлост: поетичке песме Јована Дучића”, у: *Поезија и њоељшкка Јована Дучића* (ур. Јован Делић), Београд – Требиње: Институт за књижевност и уметност – Учитељски факултет у Београду – Дучићеве вечери поезије, 15–38.
- Палавестра 1996: Предраг Палавестра, „Дучић наш савременик”, у: *О Јовану Дучићу: Зборник радова њоводом њедесетљодљшњшцс смрљш* (ур. Предраг Палавестра), Београд: Српска академија наука и уметности, 1–2.
- Пековић 1996: Слободанка Пековић, „Путописи Јована Дучића”, у: *О Јовану Дучићу: Зборник радова њоводом њедесетљодљшњшцс смрљш* (ур. Предраг Палавестра), Београд: Српска академија наука и уметности, 233–240.
- Петковић 1990: Новица Петковић, *Огледи из српске њоељшкке*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Петковић 2001: Новица Петковић, „Песник ’страшне међе’”, *Књижевност и језик*, 1–2, Београд, 1–7.
- Радуловић 2009: Милан Радуловић, „Критичка поетика Јована Дучића”, у: *Поезија и њоељшкка Јована Дучића* (ур. Јован Делић), Београд – Требиње: Институт за књижевност и уметност – Учитељски факултет у Београду – Дучићеве вечери поезије, 39–67.
- Росић 1996: Татјана Росић, „Фактографија естетског у путописној прози Јована Дучића”, у: *О Јовану Дучићу: Зборник радова њоводом њедесетљодљшњшцс смрљш* (ур. Предраг Палавестра), Београд: Српска академија наука и уметности, 227–231.
- Флашар 1996: Мирон Флашар, „Јован Дучић између Атине и Рима”, у: *О Јовану Дучићу: Зборник радова њоводом њедесетљодљшњшцс смрљш* (ур. Предраг Палавестра), Београд: Српска академија наука и уметности, 15–48.

НАПОМЕНЕ

- 1 П. Каровић, *Дефиниција дипломатије*, Дипломатија, Зборник радова (приредио др Ђорђе Н. Лопичић), Београд 2006, стр. 80.
- 2 *Истио*, стр. 80–82.
- 3 *Сабрана дела Јована Дучића*, књига VI, *О Јовану Дучићу 1900–1989*, Београд–Сарајево 1990, стр. 102.
- 4 К. Ст. Павловић, *Јован Дучић*, Милано 1967, стр. 11–17, 161.
Годину 1874. као најверодостојнију, наводи и један до Дучићевих биографа Радован Поповић.
- 5 У писму упућеном 12. јула 1899. године Милану Савићу, секретару Матице српске, Дучић саопштава да је стигао у Женеву пре неколико недеља, што оповргава мишљење Косте Ст. Павловића да је студије започео три године раније, 1896. године (Видети Р. Поповића, *нав. дело*, стр. 21).
- 6 Архив Србије (АС), Министарство иностраних дела Краљевине Србије (МИД КС), ПП, 1907, ред 165.
- 7 Архив Југославије (АЈ), Збирка Јована Јовановића Пижона (80), кутија 35, лист 180.
- 8 Коста Ст. Павловић наводи да је Дучић примљен у дипломатску службу на заузимање његових пријатеља Јована Скерлића и Слободана Јовановића. У уверењу МИД-а, издатом на захтев Ј. Дучића, пов. бр. 3.754, од 28. X 1924, каже се да је Јован Дучић био неуказни чиновник МИД-а Краљевине Србије од 1. VI 1907. до 1. V 1910, после чега је постао указни чиновник.
К. Ст. Павловић, *нав. дело*, стр. 36–38; АЈ., Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (МИП КЈ) – Управно одељење – Персонални одсек (УО – ПО), 1924, ф. V, досије Ј. Дучић.
- 9 А. Митровић, *Дучићев опис краља Фердинанда*, Историјски часопис, књ. XIX, 1972, стр. 320–325; АЈ, Збирка Јована Јовановића Пижона (80), Ј. Дучић – Министру иностраних дела, Софија 27. I / 9. II 1911.
- 10 Р. Поповић, *нав. дело*, стр. 76–77, Дучићево писмо Јовановићу од 19. IV/1. V 1911.
- 11 АС, МИД КС, ПО, 1913, П/2–1, ф. IV.
- 12 АЈ, Збирка Јована М. Јовановића Пижона (80), к-35, л-182, Јован Дучић – Јовану М. Јовановићу, Рим 2. 10. 1912.
- 13 *Документи о спољној политици Краљевине Србије* (даље *Документи*) 1903–1914, 1913, књ. VI, св. 2, док. бр. 174, Извештај отправника послова из Рима од 28. IV / 11. V 1913, стр. 257–258.
- 14 *Документи*, 1913, књ. VI, св. 3, документ бр. 324, Дучићев телеграм из Рима од 13/26. IX 1913, 366; документ бр. 333, *Истио*, Дучићев телеграм из Рима од 15/28. IX 1913, стр. 375–375; документ бр. 534. Извештај отправника послова Љ. Михаиловића из Рима од 22. XI / 5. XII 1913, стр. 547–548.
- 15 Архив Србије, Министарство иностраних дела Краљевине Србије, ПП, 1913, ф-24, бр. 304, Рим 22. 12. 1913, Дучић – Министарству иностраних дела, Београд.
- 16 *Документи*, 1913, књ. VI, св. 3, документ бр. 565, Дучићев телеграм из Рима од 28. XII 1913 / 10. I 1914, 575.
- 17 *Документи*, 1914, књ. VII, св. 1, документ бр. 30, Извештај отправника послова Љ. Михаиловића од 7/20. I 1914, стр. 145–147.
- 18 *Документи*, 1914, књ. VII, св. 1, документ бр. 162, стр. 291.
- 19 Р. Поповић, *нав. дело*, стр. 89.

- 20 АЈ, Канцеларија краља (КК), ф-1, док. пов. бр. 533, Секретар посланства Ј. Дучић – Посланству Краљевине Србије у Грчкој, 14. 7. 1917. (по новом каледнару); АЈ, КК, ф-2, док. пов. бр. 605, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 16. 8. 1917. (по новом каледнару).
- 21 АЈ, КК, ф-2, док. стр. пов. бр. 606, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 17. 8. 1917. (по новом каледнару).
- 22 АЈ, КК, ф-2, пов. бр. 604 и 607, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 7/ 21. 8. 1917.
- 23 АЈ, КК, ф-2, док. без броја, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 29. 8. 1917. (по новом каледнару).
- 24 АЈ, КК, ф-2, док. Пов. бр. 603, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 19. 8. 1917. (по новом каледнару); АЈ, КК, ф-2, док. Пов. бр. 625 и пов. без броја, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 29. и 30. 8. 1917. (по новом каледнару).
- 25 АЈ, МИП КЈ УО – укази 1918, ф. 1
- 26 АЈ, МИП КЈ УО – укази 1918, ф. 1.
- 27 Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца проглашена је 1. децембра 1918. у Београду уз сагласност легитимних представника међународно признате Краљевине Србије и међународно непризнате Државе Словенаца, Хрвата и Срба. У оквиру граница нове државе ушле су административне територије Краљевине Србије, Краљевине Црне Горе, Далмације и Словеније, које су биле аустријски царски поседи, Хрватске, Славоније, Војводине и Срема, који су се вековима налазили под угарском круном, Босне и Херцеговине, која је након анексије имала статус аустроугарског државног поседа. Различита историјска искуства оставила су снажан отисак у свести држављана који су 1918. започели заједнички живот у Краљевини СХС.
- 28 У рату је погинуло и умрло преко 20.000.000 људи, а исто толико је било рањено или трајно онеспособљено. Страхоте логора или затвора упознало је око 8.000.000 људи. Француска је у рату изгубила 16,8% становништва, Немачка 15,4%, Велика Британија 12,5%, Русија 11,5%, Италија 10,5%, САД 2%. Губици Србије износили су преко 25% становништва.
- 29 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Француској, пов. бр. 294 од 14. 2. 1919, Дешифрован телеграм прослеђен Делегацији Краљевине СХС на конференцији мира у Паризу; АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Француској, пов. бр. 202 од 3. 3. 1919, Дешифрован телеграм прослеђен Делегацији Краљевине СХС на конференцији мира у Паризу.
- 30 АЈ, МИП КЈ УО – укази 1919, Политичко одељење пов. бр. 6384, од 22. V 1919, ф. I.
- 31 АЈ, МИП КЈ УО – телеграм из Мадрида пов. бр. 234, од 17. IV 1921, ф. VII, дос. Посланство Мадрид.
- 32 АЈ, МИП КЈ УО – персонални одсек (ПО), пов. бр. 3.308, од 19. VIII 1922, ф. III, дос. Дучић.
- 33 *Истио*, Дучићев телеграм из Сан Себастијана од 15. VIII 1922, ф. III, дос. Дучић.
- 34 *Истио*, пов. бр. 3.333 од 20. VIII 1922, ф. III, дос. Дучић.
- 35 *Истио*, телеграм из Мадрида пов. бр. 207 од 12. X 1922, ф. III, дос. Дучић.
- 36 *Истио*, пов. бр. 4.844 од 7. XI 1922. и пов. бр. 5.040 од 17. XI 1922, ф. III, дос. Дучић.
- 37 *Истио*, акт Политичког одељења пов. бр. 910 од 7. III 1923, указ Пр. бр. 860, ф. III, дос. Дучић.
- 38 Библиотека Јована Дучића (Б. Ј. Д.), Требиње, телеграм Посланства у Атине од 1. IX 1923, X–B–1.
- 39 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Француској, пов. бр. 44 од 25. 1. 1924, ф-X, Дучићев извештај сачињен у Министарству иностраних послова и упућен Посланству Краљевине Југославије у Паризу.
- 40 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Букурешту, ф-XI, Извештај Ј. Дучића упућен министру спољних послова М. Нинчићу, 21. 1. 1924.
- 41 У питању је трећа влада Љ. Давидовића која је трајала од 27. јула до почетка новембра 1924. године.
- 42 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 3.432 од 22. X 1924, ф. V, дос. Дучић; *Истио*, 1922 Извештај посланика Марковића из Атине, пов. бр. 855 од 26. IX и пов. бр. 797 од 7. XI 1924, ф. V, дос. Дучић.
- 43 *Истио*, 1922, ф. IV, дос. Милутин Јовановић.
- 44 *Истио*, Дучићева молба од 25. октобра, пов. бр. 1605 од 8. XI 1924, ф. XXI, дос. 19.

- 45 *Истѐо*, Дучићев телеграм пов. бр. 10 од 3. I 1925, ф. V, дос. Дучић.
- 46 АЈ, Стална делегација КЈ при Друштву народа (Делегација), деловодни протокол за 1925, телеграм од 15. I 1925. послат МИП-у.
- 47 Одлука о оснивању Друштва народа донета је јануара 1919. на првој пленарној седници Конференције мира у Паризу. Организација је отпочела са радом јануара 1920. Средиште јој је било у Женеви. Основни задатак организације био је очување светског мира, а основни циљ подстицање међународне мирољубиве сарадње. Функционисање Друштва народа било је засновано на идеји „колективне безбедности”. На тај начин сваки члан организације био је обавезан и одговоран за сигурност и безбедност свих осталих чланова. Формирање Друштва народа, чији је један од оснивача била и Краљевина СХС, био је први покушај стварања система колективне безбедности у Европи и свету.
- 48 Библиотека Јована Дучића, Требиње (БЈД), X – B – 2, Наша ситуација у Лиги народа, Женева, 20. април 1925.
- 49 Момчило Нинчић је поново био министар иностраних послова у владама Николе Пашића – осмој од 6. децембра 1924, деветој од 29. априла 1925. и десетој од 18. јула 1925, а затим у првој и другој влади Николе Узуновића од 8. априла до децембра 1926.
- 50 Библиотека Јована Дучића, Дучићево писмо Нинчићу; писмо најпознатијег швајцарског адвоката, члана Парламента; писма угледних југословенских држављана из Женева, X–B–3: О истом К. Ст. Павловић, *нав. дело*, стр. 50–51.
- 51 АЈ, Делегација, деловодни протокол за 1925, Дучићев телеграм бр. 57 од 10. VIII 1925.
- 52 АЈ, МИП КЈ УО – укази 1925, ф. 1.
- 53 *Истѐо*, УО – ПО, решење МИП-а пов. бр. 4.653 од 10. XII 1925, ф. V, дос. Дучић.
- 54 АЈ, МИП КЈ УО, пов. бр. 844 од 16. III 1926, ф. XVI, дос. Дучић.
- 55 *Истѐо*, телеграм конзула Групчевића, ф. XVI, дос. Дучић
- 56 *Истѐо*, пов. бр. 1.175 од 21. IV 1926, ф. V, дос. Дучић. Указом краља Пр. пов. бр. 1.057 од 30. марта 1926. укинута је Генерални конзулат, а отворено Посланство Краљевине СХС. Указом од истог дана бр. 1.060 Дучић је постављен за саветника посланства као отправник послова. Иначе, дипломатски односи између Краљевине Србије и Египта успостављени су 1. II 1908. отварањем Дипломатске агенције у Каиру, која је једно време била подигнута на степен конзулата, па поново враћена у статус агенције, која је дефинитивно укинута 4. X 1922, а отворен Генерални конзулат. Први дипломатски агент Краљевине Србије у Каиру био је Бошко Чолак Антић, касније министар Двора.
- 57 АЈ, МИП КЈ УО, стр. пов. бр. 8 од 31. VIII 1927.
У представци од 2. августа. Дучић каже да сукоб са М. Јовановићем датира од времена његовог постављења за сталног делегата при Друштву народа. То постављење, како наводи Дучић, посланик Јовановић је по сваку цену хтео да спречи јер су тиме биле пресечене „многобројне и огромне дијурне којима није било равних у историји наших мисија на страни”. У жељи да задржи место делегата, Јовановић се прихватио бројних интрига које су кулминирале намештеном афером са пропалом девојком и њеним ванбрачним дететом. У тим нечасним радњама Јовановић је ангажовао и двојицу чиновника свог посланства у Берну (Спиру Мијића и Драгољуба Милетића), чији је задатак био да достављају „којекакве пашквиле”, уперене против Дучића, на адресе угледних личности и новинских редакција у земљи и иностранству. Саму тучу Дучић је објашњавао на следећи начин: „на првом случајном сусрету са г. Милутином Јовановићем, нисам могао да се уздржим а да не дадем израза тој индигнацији на један начин који сам најмање желео”. О тучи у министарству налазимо и код М. Црњанског (*Ембахaге*, I–III, стр. 381–382.)
- 58 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 3.799 од 8. IX 1927, ф. III, дос. Дучић.
Сазнавши за казну која је уследила, Дучић је у писму помоћнику министра С. Павловићу кривицу због целе афере приписао МИП-у и његовој неажурности да поред сазнања о нечасним поступцима посланика Јовановића, његову делатност, која је штетила и угледу државе, заузда. Увређен што је стављен у исту равн са Јовановићем, на крају писма Дучић каже: „Али као јавни човек морам изјавити да закони моје отаџбине неће бити поштовани док у нашем животу не буду претходили закони савести”.
К. Ст. Павловић, *нав. дело*, стр. 57–61. Део писма цитирао је и Р. Поповић у наведеној књизи, стр. 111–113.

- 59 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 5.060 од 13. XII 1927, ф. III, дос. Дучић.
- 60 К. Павловић, *нав. дело*, 62.
- 61 Библиотека Јована Дучића, превод на српскохрватски: „Мађари о Јовану Дучићу – посета Јовану Дучићу, највећем српском песнику”, Каиро, фебруара 1927, X–B–5. Разговор је објављен у листу „Банмеђи Наplo”, како стоји забележено на крају текста.
- 62 АЈ МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 4.732 од 7. XII 1929, ф. III, дос. Дучић.
- 63 *Истио*, пов. бр. 553 од 14. II 1930, Дучићев телеграм из Каира, пов. бр. 10, од 10. II 1930, ф. III, дос. Дучић.
- 64 Слом Њујоршке берзе, до кога је дошло у октобру 1929. године, додатно је драматизовао већ тињајућу економску кризу. Повезаност светског капитала, привреде и тржишта учинио је да нагли пад акција на Њујоршкој берзи произведе ланчани слом светског банкарског система. Кризу је у Европи највише осетила Немачка. Слом су први доживели новчани заводи, кредитна друштва а затим банке које су затваране једна за другом. У кратком периоду индустријска производња, коју није имао ко да финансира, опала је у водећим индустријским земљама за преко 50%. Број незапослених се кретао између 20 и 30 милиона. Животни стандард је драматично опао. Економска депресија је променила схватања људи о привреди, али и о политици.
- 65 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Лондону (ПЛ), пов. бр. 648, 14. 7. 1930, ф. I, дос. I-11
- 66 АЈ, ПЛ, пов. бр. 627 од 26.7.1930, ф-I, дос. I-11; пов. бр. 702 од 7. 8. 1930, ф-I, дос I-11 и пов. бр. 749 од 11. 11. 1930, ф-I, дос. I-11.
- 67 АЈ, ПЛ, пов. бр. 767 од 22, 9, 1930, ф-I, дос. I-11; А. Ј, ПЛ, пов. бр. 328 од 7. 7. 1931, ф-I, дос. I-11.
- 68 АЈ МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 1932, ф. V, дос. Дучић.
- 69 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Дучићев телеграм из Будимпеште пов. бр. 78 од 16. II 1932. којим јавља МИП-у да је преузео дужност 15. II 1932, ф. V, дос. Дучић. Дучић се вратио из Египта у децембру 1931. и у министарству је 17. XII 1931. године тражио да му се, на предлог лекара, одобри двомесечно боловање, што је и одобрено – пов. бр. 450 од 1. II 1932, ф. V. Због хитности преузимања дужности у Будимпешти, према одлуци заступника министра (пов. бр. 515 од 8. II 1932, ф. V, дос. Дучић), није путовао у Каиро да преда дужност.
- 70 *Истио*, Дучић је био на реферисању у министарству од 13. до 19. марта, пов. бр. 136, од 28. V до 13. VI, пов. бр. 322, 27. XI 1932, ф. V, дос. Дучић, затим у 1933. од 21. III до 4. IV, пов. бр. 1.432, од 7. до 12. V, пов. бр. 2.147, 1933, ф. V, дос. Дучић
- 71 Библиотека Јована Дучића, X-B-7, Мађарски песимизам о Југославији, Бесправност Србије као некултурне земље, Извештај Ј. Дучића упућен из Будимпеште министру иностраних послова Б. Јевтићу, 13. јул 1932.
- 72 АЈ, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије, ф-31, Извештај Ј. Дучића упућен министру иностраних послова Б. Јевтићу. 8. 9. 1932.
- 73 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Дучић је на законском одмору од 15. јула до 1. септембра 1932, у Бечу 14–20. октобра, пов. бр. 588, на боловању од краја новембра до 20. децембра 1932, ф. V, дос. Дучић, на конгресу Пен-клуба у Дубровнику од 21. маја до 12. јуна 1933, пов. бр. 2.535, ф. V, дос. Дучић.
- 74 *Истио*, „Протокол о предаји и пријему дужности у Краљевском посланству у Будимпешти”, пов. бр. 750/33 од 30. јула 1933, ф. V, дос. Дучић.
- 75 *Истио*, ф. V, дос. Дучић.
- 76 Андреј Митровић, „Дучићев опис краља Фердинанда Кобуршког и прилика у Бугарској почетком 1911. године”, Историјски часопис, књ. XIX, 1972, стр. 318–319.
О фон Хаселу, који је након Будимпеште службовао у Београду, а после тога у Риму, Дучић ће оставити следеће сећање: „Амбасадор који носи у једном делу срца француски метак. Одличан човек, муж, отац, Немац и Европљанин. Искрен пријатељ Југославије, коју је познао по херојству Србије и по љубазности Београда, где је пре Рима био нем.[ачки] посланик две године. И он у Риму о нама и ми у Београду о њему не пропуштамо измену симпатија ...”
Јован Дучић, *Дневник*, под датумом 4. 2. 1937.
- 77 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Дучићев телеграм из Рима, пов. бр. 1.444, којим јавља да је преузео дужност 1. X 1933, ф. V, дос. Дучић.

- 78 АЈ, Стална делегација Краљевине Југославије при Друштву народа у Женеви (Делегација), пов. бр.15, ф-22, дос. 10, Шта је знала Италија о иступању Немачке у Друштву народа, 18. 10. 1933; *Истио*, пов. бр. 139, ф-22, дос. 10, Разговор са државним подсекретаром за иностране послове Сувичем и његове импресије из Берлина.
- 79 АЈ, Делегација, пов. бр.20, ф-22, дос. 10 Разговор са турским амбасадором о посети Литвинова Мусолинију, 7. 12. 1933.
- 80 Библиотека Јована Дучића, Х-В-18, Талијанска штампа о боравку Његова Вел. Краља Загребу и моје писмо г. Сувичу, 30. 12. 1933; АЈ, Збирка Александра Цинцар-Марковића, ф-2, копија, Мој одговор Сувичу на питање односно последњих догађаја на Балкану, Рим, 2. 1. 1934.
- 81 АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 269 од 25. 3. 1934, ф-1, дос. 1-2; *Истио*, пов. бр. 276 од 28. 3. 1934, ф-1, дос. 1-2; *Истио*, пов. бр. 286 од 31. 3. 1934, ф-1, дос. 1-6; *Истио*, пов. бр. 394 од 28. 1. 1934, ф-1, дос. 1-2; *Истио*, пов. бр. 448 од 17. 5. 1934, ф-1, дос. 1-10; АЈ, Делегација, пов. бр.461 од 12. 6. 1934, ф-22, дос. 1-10.
- 82 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Турској, ф-22, пов. бр. 2522, Извештај упућен Министарству иностраних послова, 24. 12. 1934.
- 83 Библиотека Јована Дучића, Х-В-14, Шифровано писмо Ј. Дучића упућено Министарству иностраних послова, пов. бр. 1.171 од 11. 6. 1934; *Истио*, Х-В-31, Извештај упућен Министарству иностраних послова, пов. бр. 1.197 од 12. 6. 1934; *Истио*, Х-В-31, Шифровани телеграм упућен Министарству иностраних послова, пов. бр. 1.513 од 13. 7. 1934; *Истио*, Х-В-31, Талијански коментар Источног пакта и зашто на исти пристају, пов. бр. 1.515 од 14. 7. 1934; АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 564 од 1. 8. 1934, ф-1, дос. 1-2.
- 84 Библиотека Јован Дучић, Х-В-31, Извештај упућен Министарству иностраних послова, стр. пов. бр. 1.559 од 17. 7. 1934; А. Ј, Посланство Лондон, пов. бр.1004 од 11. 12. 1934, ф-1, дос. 1-2; *Истио*, пов. бр.207 од 9. 3. 1935, ф-1, дос. 1-9.
- 85 АЈ, Делегација, ф-22, док. бр. 32/II, Италија – шифровано писмо од 5. 7. 1935, пов. бр. 16.341; АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 632 од 20. 8. 1935, ф-1, дос. 1-2; А. Ј, Делегација, пов. бр. 1.348 од 31. 12. 1935, ф-47, дос. 22, Француско-италијански односи, 15. 11. 1935.
- 86 Библиотека Јован Дучић, Х-В-31, Моја посета Мусолинију – разговор о приближавању и терористима, пов. 729 од 24. 3. 1935.
- 87 АЈ, Делегација, пов. бр. 1,386 од 31. 12. 1935, ф-47, дос. 22, Разговор са Сувичем о Абисинији од 27. 8. 1935; АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 912 од 8. 11. 1935, ф-1, дос. 1-2, Разговор са Шамбреном о рату енглеско-талијанском од 16. 10. 1935.
- 88 Библиотека Јован Дучић, Х-В-15, Дучићев извештај о првом разговору са грофом Ђаном у Палацу Кици, 29. 10. 1936.
- 89 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, акт Политичког одељења пов. бр. 3.030 од 1. XI, којим се наређује да Дучић дође у Београд. Дучић је боравио у Београду од 2. до 15. новембра, када се вратио у Рим. Пов. бр. 6.049 од 29. XII 1936, ф. III, дос. Дучић.
- 90 *Истио*, указ, 1936, ф. III, дос. Дучић.
- 91 Библиотека Јован Дучић, Х-В-15, Нова порука мин. спољ. послова г. Гал. Ђана после одговора госп. председника М. Стојадиновића, 18. 11. 1936.
- 92 Библиотека Јована Дучић, Х-В-15, Дучићев други разговор са Ђаном од 20. 11. 1936.
- 93 Библиотека Јован Дучић, Х-В-15, Дучићево писмо М. Стојадиновићу од 21. 11. 1936.
- 94 М. Стојадиновић, Ни рат ни пакт, Ријека 1970, стр. 412–417.
- 95 Библиотека Јован Дучић, Дневник из Рима (*Дневник*), под датумом 17. мај, Х–А–34. Делови Дневника објавили су Р. Поповића, *нав. дело*, стр. 157–181 и Слободан Витановић, *Јован Дучић у знаку ероса*, Београд 1990, стр. 306–311.
- 96 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, телеграм из Букурешта пов. бр. 520 од 20. V 1937. којим посланик Д. Касидолац извештава да је дат агреман; ф. II, дос. Дучић.
- 97 *Истио*, указ, 1937, ф. II, дос. Дучић.
- 98 *Истио*, писмо од 15. VI 1937, ф. II, дос. Дучић.
- 99 Ј. Дучић, *Дневник*, под датумом 29. јул 1937. године.

- 100 Ј. Дучић, *Дневник*, под датумом 20. и 22. септембар 1937. године.
- 101 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 4.601 од 14. IX 1937, ф. II, дос.Дучић.; АЈ, МИП КЈ УО – ПО, телеграм из Рима пов. бр. 1.402 од 25. IX 1937, ф. II, дос. Дучић.
- 102 Ј. Дучић, *Дневник*, под датумом 25. и 28. септембром.
- 103 М. Стојадиновић, *нав. дело*, стр. 417.
- 104 Гроф Галеацо Бано, *Дневник 1937–1938*, Загреб 1954, стр. 19.
- 105 Ј. Дучић, *Дневник*, под датумом 20. 9. 1937.
- 106 *Истио*, под датумом 1. 9. 1937.
- 107 *Истио*, под датумом 29. 7. 1937.
- 108 *Истио*, под датумом 7. 10. 1937.
- 109 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Дучићев телеграм пов. бр. 636 од 15. XI 1937, ф. II, дос. Дучић.
- 110 *Истио*, Дучићев телеграм пов. бр. 1.240 од 12. XI 1937, ф. II, дос. Дучић; У Дневнику, Дучић је записао да је акредитиве предао 5. новембра 1937. године.
- 111 АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 1993 од 28. 12.1937, ф-И, дос. I-7.
- 112 Библиотека Јован Дучић, X-B-31, Дучићев извештај из Букурешта упућен 7. јануара 1938. године председнику владе и министру иностраних послова М. Стојадиновићу; *Истио*, X-B-31, Разговор са италијанским послаником о ситуацији у Румунији од 22. јануара 1938. године; *Истио*, X-B-29, Извештај упућен 22. 1. 1938. године Министарству иностраних послова о тешкој ситуацији владе О. Гоге; *Истио*, X-B-29, Извештај упућен 23. 1. 1938. године Министарству иностраних послова о тешкој ситуацији владе О. Гоге; *Истио*, X-B-29, Извештај упућен 28. 1. 1938. године О шансама владе О. Гоге, 28. 1. 1938. године. О приликама коју је затекао у Румунији сведочио је и дневнички запис од 30. децембра 1937. године у коме је дао сликовито виђење новог премијера Октавијана Гоге и задатака пред којима се налазио: „По природи сав темпераменат, сангвиник, виолентан тип, кавгација, али и мегданција. Он сад треба да спасава корумпирану Румунију на начин како је Мусолини спасавао дегенерисану Италију и Хитлер прегажени и комунистички Рајх...”
- Ј. Дучић, *Дневник*, под датумом 30. 12. 1937.
- 113 Библиотека Јована Дучића, X-B-29, Устанак Јевреја и знаци ксенофобије, 26. 1. 1938; *Истио*, X-B-31, Разговор са Калинеском, министром унутрашњих послова, односно румунских Јевреја, 4. 2. 1938; *Истио*, X-B-31, Унутрашња ситуација у Румунији. Извештај упућен М. Стојадиновићу, 17. 4. 1938.
- 114 Библиотека Јован Дучић, X-B-31, Румунија према фашизму и нацизму, 9. 2. 1938; *Истио*, X-B-31, О новој влади и положају патријарха, 13. 2. 1938.
- 115 *Истио*, X-B-31, Мишљење шефа либералне странке г. Д. Братјана о новој влади Патријарха Мирона и о диктатури, Извештај упућен М. Стојадиновићу 4. 4. 1938.
- 116 Библиотека Јован Дучић, X-B-31, Извештај упућен М. Стојадиновићу од 13. 3. 1938; *Истио*, X-B-31, Спољна политика Румуније у овом тренутку, Извештај упућен М. Стојадиновићу од 23. 3. 1938.
- 117 *Истио*, X-B-31, Унутрашња ситуација у Румунији, Извештај упућен М. Стојадиновићу 17, 4, 1938; *Истио*, X-B-29, Откриће Кордеановог припремања устанка и јуриша на Букурешт, Извештај упућен М. Стојадиновићу, 17. 4. 1938; *Истио*, X-B-31, Разговор Дучића са немачким послаником Фабрицијусом, Извештај упућен М. Стојадиновићу 14. 5. 1938; *Истио*, X-B-31, Разговор са министром унутрашњих послова Калинеском о процесу Кордеана и учешћу Немачке, Извештај упућен М. Стојадиновићу, 2. јун 1938,
- 118 Библиотека Ј. Дучић, X-B-31, Односно преговора Мађарске и Румуније за споразум, Извештај упућен М. Стојадиновићу 30. 3. 1938.
- 119 *Истио*, X-B-31, Разговор са италијанским послаником односно преговора Италије и Енглеске, Извештај упућен М. Стојадиновићу, 13. 3. 1938.
- 120 Библиотека Јован Дучић, X-B-31, Односно преговора Мађарске и Румуније за споразум, Извештај упућен М. Стојадиновићу 30. 3. 1938.
- 121 *Истио*.
- 122 Ј. Дучић, *Дневник*, под датумом 24. I 1937.
- 123 Библиотека Јован Дучић, X-B-29, Бекство Кордеана и пропаст „Гвоздене гарде”, Извештај упућен Министру иностраних послова 28. 2. 1938.

- 124 К. Ст. Павловић, *нав. дело*, стр. 289.
- 125 К. Ст. Павловић, *нав. дело*, стр. 276–285.
- 126 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 524 од 8. II 1939, ф. III, дос. Дучић.
- 127 Питање подизања дипломатских односа Румуније и Југославије решено је на Конференцији Мале Антанте од 5. V 1938. Румунија је указом од 17. децембра, почев од 1. јануара 1939. године, подигла своје посланство у Београду на степен амбасаде, док је Краљевина Југославија то учинила указом од 22. децембра 1938.
- 128 Амбиције Немачке, Италије и Јапана, да у територијалном и политичком смислу постану велике државе, пониште одредбе мировних уговора склопљених на крају Првог светског рата и свету наметну свој „нови поредак”, резултирале су склапањем војних савезништва. Резултат политичког и војног приближавања Немачке и Јапана био је „Антикоминтерна пакт”, склопљен новембра 1936. Споразуму је 1937. приступила и Италија. Тако је формиран савез сила осовине Рим – Берлин – Токио. Неколико година касније, када је рат већ почео, те су државе 20. септембра 1940. у Берлину учврстиле своје савезништво склапањем војног савеза познат под именом „Тројни пакт”. Тим пактом Јапан је Немачкој и Италији признао право одлучивања „при стварању новог поретка у Европи”. Истовремено су Немачка и Италија потврдиле „вођство Јапана при стварању новог поретка на великоазијском подручју”. Пакту су могле приступити и друге државе. То су током 1940. учиниле Мађарска, Румунија и Словачка, а у марту 1941. прво Бугарска, а онда и Југославија.
- 129 К. Павловић, *нав. дело*, стр. 220–221, факсимил писма А. Цинцар-Марковића Дучићу.
- 130 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, истим указом краљевски посланик у Мадриду Александар Авакумовић (који је годину дана раније био саветник у Посланству КЈ у Букурешту и на Дучићев захтев премештен), наименован је за новог амбасадора у Букурешту 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 131 *Истио*, Дучићев телеграм из Букурешта, пов. бр. 753 од 31. маја 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 132 *Истио*, Дучићев телеграм из Мадрида, пов. бр. 431 од 3. VI 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 133 АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 1.409 од 16. 10. 1940, ф–I, дос. I-10, Ситуација у Шпанији, Извештај упућен министру иностраних послова А. Цинцар-Марковићу; АЈ, Министарски савет К.Ј.(138), ф-4, АЈ. 22, Ситуација у Шпанији и став према рату, Извештај упућен А. Цинцар-Марковићу, 25. 7. 1940; АЈ, Министарски савет КЈ (138), ф-4, АЈ. 22, Споразум између Шпаније и Португалије. Извештај упућен А. Цинцар-Марковићу, 4. 8. 1940.
- 134 *Истио*.
- 135 *Истио*, Дучићев телеграм из Мадрида, пов. бр. 498 од 9. VII 1940, ф. V, дос. Дучић; АЈ, Министарски савет Краљевине Југославије, акт Политичког одељења МИП-а без броја, 138–4–22.
- 136 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 5.579 од 30. X 1940, ф. XXV.
- 137 *Истио*, пов. бр. 6.566 од 24. XII 1940, ф. XXV.
- 138 *Истио*.
- 139 *Истио*, 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 140 *Истио*, Дучићев извештај од 5. новембра, пов. бр. 30.765 од 7. XI 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 141 *Истио*, Дучићев телеграм пов. бр. 920 од 20. XII 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 142 *Истио*, Дучић – Нинчићу, пов. бр. 227 од 6. V 1941, ф. V, дос. Дучић; Краљевска влада је напустила земљу 15. априла и преко Грчке отишла за Египат, а затим у Јерусалим где се обрела 18. IV 1941.
- 143 АЈ, Емигрантска влада (103), ф– 63, АЈ. 283, Извештај упућен министру Нинчићу, 18. 6. 1941.
- 144 АЈ, МИП КЈ у Лондону, УО, пов. бр. 5.236 од 28. VII 1941, ф. V, дос. Дучић.
- 145 АЈ, Емигрантска влада, (103) извештај Посланства у Мадриду, стр. пов. бр. 142/41 од 5. јула 1941. министру Нинчићу у Лондон. ф. 63–283. У извештају се каже да је „шеф дипломатског кабинета министра иностраних послова Шпаније саопштио на конференцији за новинаре да је шпанска влада на дан 26. јуна 1941. признала *de iure* нову Краљевину Хрватску”. Месец дана касније, 1. августа, Франко је наименовао свог посланика у Загребу, дон Висенто Гонсалес Арнао и де Амар де ла Тореа; извештај отправника послова из Мадрида стр. пов. бр. 156/41 од 31. VIII 1941, 103–63–283. Наредне године, 4. фебруара, шпанско Министарство иностраних послова затражило је да се затворе канцеларије Посланства КЈ у Мадриду и почасних конзулата у Барселони и Валенсији; извештај отправника послова из Мадрида стр. пов. бр. 9/42 од 10. II 1942, 103–63–283.

- 146 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, телеграм из Мадрида пов. бр. 280/41 од 2. VII 1941, ф. V, дос. Дучић.
- 147 На седници владе у Јерусалиму од 16. маја 1941. одлучено је да један број министара оде у пропагандну мисију у САД и Канаду. Поред тога одлучено је да седиште владе буде у Лондону (в. Б. Кризман, *Југословенске владе у избељаштву 1941–1943*, Загреб 1985, стр. 134–135).
- 148 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Нинчићево писмо од 9. јула 1940, пов. бр. 5.236, ф. V, дос. Дучић.
- 149 АЈ, МИП КЈ у Лондону, извештај аташеа за штампу при Посланству КЈ у Лисабону, М. Поповића упућен Миши Креку, потпред седнику владе, пов. бр. 2.538 од 16. VIII 1942, ф. III.
- 150 Пеђа Милосављевић, „Био сам Дучићев секретар”, у: *Сабрана дела...*, VI, стр. 489.
- 151 Перо Слијепчевић, „Јован Дучић”, у: *Сабрана дела Јована Дучића*, књ. VI, Београд–Сарајево 1999, стр. 108.
- 152 Милан Стојадиновић, *Ни рай ни њакџ*, Ријека 1970; Милан Грол, *Лондонски дневник 1941–1945*, Београд 1990; Гроф Галеацо Ђано, *Дневник 1937–1938*, Загреб 1954; *Тајни архиви грофа Ђано (1936–1942)*, Загреб 1952; Милош Црњански, *Ембахадџ*, Београд 1983.
- 153 Богдан Кризман, *Вањска њолиџика југословенске државе 1918–1941*, Загреб 1975; Вук Винавер, *Југославија и Мађарска 1918–1933*, Београд 1979; *Југославија и Мађарска 1933–1941*, Београд 1976; Милан Ванку, *Мала Анџанија 1920–1935*, Титово Ужице 1969; Глигор Попи, *Југословенско-румунски односи 1918–1941*, Вршац 1984, Енес Милак, *Иџалија и Југославија 1931–1937*, Београд 1987 и други.
- Радован Самарџић на следећи начин дефинише Дучића: „Нимало одбојан према читавом српском сељачком народу, у чијој је историји, веровању, моралу и менталитету налазио црте достојне класичних народа, песник блиставог израза и префињених осећања који је написао најлепше огледе о Петру Кочићу и Борисаву Станковићу, писцима без сумње друкчијег кова, достојанствено незлобив према појединцима и покретима с којима се, иначе, није морао слагати, Јован Дучић, први амбасадор у историји југословенске дипломатије, горд због свога порекла, издашан као учен космополита, поврх свега човек који је умео да носи себе, деценијама је, у понашању, на многе остављао утисак таштог држања и галантне отмености. Али, то није био само његов спољашњи изглед. Отмена је била и природа његове душе.”
- Р. Самарџић, „Сој Јована Дучића”, у: *Сабрана дела...*, VI, стр. 510.
- 154 Р. Поповић, *Истиџина о Дучићу*, Београд 1982; Р. Поповић, *Жудња за фракком*, Београд 1985. Аутори који су писали о књижевном делу Јована Дучића само узредно говоре о његовој служби у југословенској дипломатији (*Сабрана дела Јована Дучића*, *О делу Јована Дучића 1900–1989*, Додатак издању, Перо Слијепчевић, Славко Леовац, Радован Самарџић).
- 155 Објављене Дучићеве дипломатске извештаје налазимо у: *Истџоријски џласник*, књ. XIX, 1972, 317–325, „Дучићев извештај из Софије 1911”, приредио Андреј Митровић; „Документа о спољној политици Краљевине Србије 1912,” књ. V, св. 3, 1913, књ. VI, св. 2, 1914, књ. VII, св. 1 (где је објављено неколико Дучићевих извештаја, док се у неколико других помиње); „Књижевност” 1–2, 1991, 108–129, „Дипломатски извештаји – Јован Дучић”, приредио Миладин Милошевић; Богдан Кризман, *Југословенске владе у избељаштву 1941–1943*, Загреб 1985, 134–135 (један извештај из Мадрида 1941). М. Милошевић, Јован Дучић, *Дџиломаџски сџиси*, Београд 2015. У књизи Р. Поповића *Истиџина о Дучићу* наведени су на више места делови појединих извештаја
- 156 О Дучићевим становиштима израженим у есејистичким књигама *Блаџо цара Радована: књџиџа о судбини и/или Јуџира са Леуџара: мисли о човеку* и могућностима њихових упоредних и интердисциплинарних контекстуализација у оквирима светске културне баштине в., нпр., Коларић 2001: 17–23; Јовановић 2008: 18–31; Гвозден 2017: 175–184 и др. Поводом изгледа компаративних приступа у оквирима Дучићевих путописно-есејистичких приказивања в., нпр., Леовац 1990: 375–399; Делић 2001: 119–167; Gvozden 2003 и др. У вези са статусом разматраних тема дела *Моџи саџуџинџици: књџижевна обличја или Сџаза џоред џуџиџа: есеџи и чланџици* у опусу Јована Дучића в., нпр., Ранић 2007: 79–87; Стакић Савковић 2012: 255–266; Стакић Савковић 2016: 493–510. За могућности различитих изучавања Дучићевих есеја в., нпр., Милићевић 1965: 229–243; Витановић 1994; Егерић 2000: 215–220; Иванишевић 2009; Радуловић 2009: 39–67 и др.
- 157 У одређеној мери могла би да буду испитивана понекад и сродна критичка упоришта Јована Дучића и Јована Скерлића. Скерлићев текст „Три млада писца”, у коме је први сегмент посвећен Милићевићевом делу *Бесџуће*, други *Пријовейкама* Николе Јанковића, а трећи *Причама које су изџубиле равнџежу*

Станислава Винавера (уп. Скерлић 1922: 137–149) насловом као да се надовезује на Дучићев текст „Наши најмлађи писци”, објављен 1908. године, делимично посвећен и Вељку Милићевићу (Дучић 1908а: 3; Дучић 2008б: 215–222). Колико се Скерлићеви текстови и непосредно ослањају на Дучићева запажања, сведочи и чињеница о, на пример, блиском обликовању увида поводом „најмлађ[е] генерациј[е] писаца” која „показуј[е] једну наклоност песимизму” (Дучић 1908а; Дучић 2008а: 215), што је код Дучића у наведеном тексту из 1908. године представљено и кроз следећу формулацију: „Њихове се књиге зову овим невероватно кобним именима: *Бесиуће, Под живојом, Живи мрјиваци, Голіоја, Под жрвњем*, и све те књиге имају тенденцију да дадну једну велику трагичност рушења и беспућа, и једну очајну поезију немоћи и нирване. Стихови наших најмлађих писаца, у којима нажалост нема онолико уметности и талента колико у неким од поменутих књига са горњим насловима, допуњују тај тамни тон, и то сасвим педантно” (Дучић 1908а; Дучић 2008а: 215). Скерлићево сагледавање Пандуровићеве збирке *Посмртне њочасије* у тексту „Једна књижевна зараза” као да се директно наставља на претходне Дучићеве коментаре: „У српској књижевности, у последње време, ми смо се већ навикли да сретамо наслове који као да су преписани са надгробних споменика, и корице које су у црнини посмртних листа или са трновим венцем испод кога капљу крваве сузе. Наше најмлађе песничко покољење пева песме чији наслови казују садржај: *Један љлч, Рани увелак, Тужне њесме, Тужан дан, На њробљу, Мрачно је и љустіо, Плач, Појреб, Сузе, Нирвана, De profundis*, и готово нема млађег песника који нема своје *Finale*” (Скерлић 1909: 97–98). Овакве паралеле актуелизују и питање у вези са тим колико је, у ствари, Дучићево виђење канонског у српској књижевности с почетка 20. века било упоришно за Скерлићеве књижевнокритичке одлуке и књижевно-историјске изборе. Иначе, врло позитивно о Скерлићевом приступу у раду и при изради књиге *Српска књижевност у XVIII веку* и четвртог тома *Писци и књије*, Дучић се изражава управо и у периоду између 1908. и 1909. године (Дучић 1908б: 3; Дучић 1909; Дучић 2008б: 115–119).

- 158 Уп. Дучић 2008а: 166.
- 159 Уп. Дучић 2008б: 140.
- 160 Уп. Дучић 2008а: 124, 125.
- 161 Уп. Дучић 2008а: 152.
- 162 Дучић 2008б: 80.
- 163 Уп. Дучић 1929: 4; Дучић 2008б: 152.
- 164 В.: <https://www.nobelprize.org/prizes/lists/all-nobel-prizes-in-literature/>; последњи пут приступљено 4. 6. 2021. године.
- 165 В.: <https://www.nobelprize.org/nomination/archive/list.php?prize=4&year=1901>; последњи пут приступљено 4. 6. 2021. године.
- 166 В.: <https://www.nobelprize.org/nomination/archive/list.php?prize=4&year=1903>; последњи пут приступљено 4. 6. 2021. године.
- 167 Скоро истоветна запажања Дучић даје и у тексту „Култура нашег сељака” (Дучић 1930: 530–532; Дучић 2008б: 252).
- 168 Први пут 1930. године као пета књига *Сабраних дела* у издању Народне просвете из Београда, а други пут као самостално и проширено издање 1940. у Српској књижевној задрузи.
- 169 Према речима Слободанке Пековић, „читав текстуални корпус Дучићевих путописа је врста декадентног дописивања једне структурално одређене и дуготрајне жанровске традиције” (Пековић 2001: 23).
- 170 Овде се ослањамо на Бахтина: „Нарочито важно значење које имају жанрови. У жанровима (књижевним и говорним) у току векова скупљају се облици визија и схватања одређених земаља света. За писца-уметника жанр служи као спољашњи шаблон, велики уметник, пак, побуђује у њему потенцијалне семантичке могућности” (Бахтин 1997, 48). Путопис који преноси литерарне традиције и активира њене семантичке могућности је дијалог између култура у много већој мери него што је монолог припадника једне културе (Бахтин 1997, 59).
- 171 О књижевним путовањима и књижевним путницима в. Гвозден 2006.
- 172 „Уосталом, ја сам овај Нил, који нигде не пушта гласа од себе, чуо свугде у Египту где год сам изнад себе имао макар једну палмину лепезу, или једну тамну гранчицу сикоморе. Значи да Нил истовремено тече и у ваздуху као музика, докле по земљи тече као светлост” (Дучић 1940, 313; подв. В. Г).

- 173 На истом месту Дучић каже да Шатобријан „није био на Мисисипију, чије је водопаде описао у свом бесмртном опису” (Дучић 1940, 275). Познато је, међутим, да је француски писац боравио у Америци и имао прилике да види реку Мисисипи.
- 174 „Имао је свој аутомобил, кога је звао ’мојим Египћанином’, и који је увек носио египатску ознаку и арапски број” (Павловић 1967, 64).
- 175 О Дучићевом односу према историји назнаке је дао И. Стојановић у кратком приказу *Градова и химера*: „Све има дах векова, мирис свештених утвари и очајање старе славе, која за нас има дражи по урођеној нам радозналости за оно што је некад било. О садашњости писац говори само утолико што спомене који леп крај, небо, исток и залазак сунца, поезију којег лепог дана” (Стојановић 1932, 366).
- 176 Истицање значаја путовања као вишег облика сазнања јавља се још у Херодотовој *Историји*. Солон, путујући, долази до пребогатог Креза који му поставља питање: „Пријатељу Атињанине, до мене је дошао глас о твојој мудрости и да си, путујући као мудрац, обишао и упознао многе земље; сад ме је обузела жеља да те запитам којег човека сматраш најсрећнијим на свету?” (Херодот 1959, I 30).
- 177 „Народ, као лице, ограничен је дугим прошлим напорима, жртвама и излагањем опасности... Треба имати заједницу у многим стварима. Сви подједнако волимо оне жртве на које смо заједнички пристали и зла која смо сносили” (Ренан 1883, 29–30).
- 178 На везу између ова два аутора први је указао Никола Мирковић учивши да се Дучићев опис карактеристика националног темперамента сасвим поклапа са извршним приказом који је дао Владимир Дворниковић у књизи *Психа југословенске меланхолије* из 1925 године (Мирковић 1936, 340).
- 179 Може се претпоставити да је Дучић многе од њих и непосредно познавао (пре свега Ле Бона и Тена), али је извесно да у тексту „Књижевни космополитизам” помиње Вунта који је створио „психологију раса” (Дучић 1969б, 260).
- 180 Према Ле Гофовом схватању, у историји менталитета пресудну улогу не играју, као у историји идеја, идеје појединачних мислилаца, већ „менталне маглине у којима су деформисани ођеци њихових доктрина, осиромашени остаци неуспјеле ријечи без контекста играли извјесну улогу” (Ле Гоф 2002, 24).
- 181 „Једном народу није потребно много главних карактерних особина. Добро учвршћене оцртавају оне његову судбину. Погледајмо н.пр. Енглеze. Елементи који оријентишу њихову историју могу бити резимирани у мало потеза: култ истрајног напора који спречава да се устукне пред препреком и да се каква несрећа сматра неуклонивом; религиозно респектовање обичаја и свега, што је проверено временом; потреба делања и презирања слабости и празних спекулација мисли; врло интензивно осећање дужности; контрола самога себе, које се сматра као најглавнији квалитет и брижљиво се одржава нарочито подешеним васпитањем” (Ле Бон 1920, 53).
- 182 У тексту „О књижевном образовању” из 1908. Дучић истиче да се књижевно образовање, и у случају читалачке публике и у случају писаца, стиче читањем добрих писаца и то првенствено страних књижевника (Дучић 1969а, 249–252). Сличан став је Дучић раније изразио и у једном од писама Милану Савићу из Женева: „Свакако бих био за једно превађање, једно широко, универзално превађање, једну епоху превађања, да подигне наш укуc или, бар, регенерише” (1963, 478; Женева, 2. 5. 1900).
- 183 Дучић управо у *Градовима и химерама* пише: „Песник је увек једно острво за себе; међу људима, он је увек само претходник и гласоноша другог доба” (Дучић 1940, 132).
- 184 Уп. и став о Дучићевом језику у контексту тумачења његових путописа: „Дучићев књижевни језик развијао се у најбољим токовима традиције београдског језичког стила однеговане духовности на чијем челу су били Јован Скерлић и Слободан Јовановић” (Магарашевић 1996: 251).
- 185 Јован Делић је рад о Дучићевим путописима објавио и у књизи *О њоезији и њоеџици српске модерне*, уз напомену у фусноти да је овде укључен „стога што баца драгоцјено свијетло на Дучићево пјесништво и поетику” (Делић 2008: 101). На истом месту даје се и детаљан преглед литературе у којој се указује на везу између Дучићевих песама и путописа. У новијој литератури та повезаност се препознаје у *личности*: „У Дучићевим делима лиричност је примарна у песмама, и у путописима, чак у његовим есејима” (Леовац 1996: 9). У блискости Дучићевог поетског и прозног израза у путописима Павле Зорић (1996: 178) истиче *екстатичан џон*: „Екстатични тон је изражен у прозној форми, али га ми доживљавамо као

- песму чији језик, својим врховним, коначним миром, својом зрелом лепотом која наговештава блесак једног јединог тренутка среће – подстиче у нама радосно узбуђење”.
- 186 На основу издања из 1940. приређено је и издање из којег је ексцерпирана грађа за овај рад. Упркос недостацима приређивачког поступка (мењан је Дучићев правопис, па и интерпункција), за издање из 2008. смо се определили јер је због великог тиража и године објављивања лако доступно савременим читаоцима.
- 187 Нажалост, недовољно прецизиране формулације често прате описе језичко-стилских карактеристика Дучићевог стваралаштва, а књижевна критика и историја нису оставили ни превише илустрација за изнесене судове. Тако се, на пример, за Дучићеву рану поезију констатује како је у њој из поезије Војислава Илића преузет „китњаст стил” (Деретић 2007: 946), али без икаквих примера или указивања на одлике таквог стила. Истовремено, појављују се и конкретнији описи језика Дучићевих песама: „Код Дучића се стално осећа напор да буде на висини задатка који је себи поставио, да о великим стварима пева на начин великог песника. Отуда извесна пренапрегнутост његовог песничког језика” (Деретић 2007: 949). Наведени тачан и аргументован суд о „пренапрегнутости” у пуној мери важи и за језик Дучићевих путописа. У Дучићевој поезији истакнута је и „тежња ка узвишеном стилу и свечаној, патетичној дикцији” (Деретић 2007: 949), што, такође, корелира са језичко-стилским карактеристикама песникових путописа.
- 188 Слажемо се са ставом Јована Делића (2008: 102) у коментару оцене Бошка Новаковића који је путописца Дучића доживео као „песника и козера, духовитог лакописца”: „Неће бити да је Дучић био баш такав ’лакописац’, каквим се учинио Новаковићу.” У Дучићевој лексици и синтакси препознаје се, напротив, велики напор да се свака реченица, али и текст у целини, доведу до језичког и стилског савршенства кроз бројне прераде.
- 189 Уп. и добар опис Дучићеве песничке лексике: „Углађеног исказа и пробране лексике, песник систематски елиминише стилске ’огреботине’ попут брутизма, дијалектизама, провинцијализама, архаизама, а поготово турцизама и свих трагова Истока у српском језику и култури” (Негришорац 2009: 19).
- 190 Занимљив је и контекст у којем се лексема *солдаџи* јавља: Спартанци су били солдати (ГХ, 160), Христос је био страшни солдат своје цркве (ГХ, 290). Из примера се види да у њима нема специфичне актуелизације овога германизма, нити икаквога пејоративног призвука.
- 191 На ниску фреквенцију славенизама вероватно је утицала и чињеница да Дучића „српска књижевност пре друге половине деветнаестог века врло мало привлачи” (Витановић 1996: 51).
- 192 Наравно, у језику Дучићевих путописа јављају се и глаголи са конкурентским суфиксима, *-иса* (карминисаним ГХ, 108, психологисати ГХ, 220, спиритуалише ГХ, 247, документарише ГХ, 256 и сл.) и *-ова* (дискутовали ГХ, 237 итд.).
- 193 Могуће је да је Дучић форму *педантиерија* у другом примеру увео да се у непосредном додиру и напоредном односу не би нашле две лексеме изведене суфиксом *-изам* (*још више педантизма и концептизма). Изведенице са овим суфиксом, иначе, нису ретке у Дучићевим путописима (педантизма ГХ, 84, концептизма ГХ, 85, ригоризам ГХ, 149, доктринаризам ГХ, 220).
- 194 Занимљиво је да у путописима нема данашње форме *иензионер*, иако су потврђене две именице са овим суфиксом, *визионер* (визионери ГХ, 102) и *мисионер* (мисионери ГХ, 121, 139). Интересантну дистрибуцију суфикса *-ер* и *-ар* у Дучићевим путописима илуструје и лексема *милионар* (милионаре ГХ, 317).
- 195 Одличан опис и тумачење Дучићевог разумевања песничког језика, као и Дучићевог односа према синтакси М. Настасијевића, понудио је Милан Радуловић (2009: 61–62).
- 196 Варијација позиције атрибута није редовна. Нису неуобичајени ни примери са доследном постпозицијом атрибута: са очима зеленим као лишће лорово (ГХ, 56); оних које нам даје доба цезарско и оних из доба папског (ГХ, 153) и сл.
- 197 Уп.: Ако сиђем у долине које су овде тако дубоке, мени се чини да сам утонуо (ГХ, 6).
- 198 У опису Дучићевог огледа о срећи Мирон Флашар (1996: 24) запажа како се примери „не само помињу и наводе као сведочанства, него се и непрекинуто нижу – готово да кажемо: каталошки”, стварајући „низ или ланац” и повезује ову стилску карактеристику са античким реторичким средствима.

- 199 Дучић је нарочито радо понављао и тиме наглашавао атрибут *свој*: Не треба много говорити, ни говорити о себи: о својој личности, својим укусима, својим навикама, својим опажањима (ГХ, 89); и који даје свакој нашој страсти своје магије и своје истине (ГХ, 138); То духовно царство и кад је губило своју снагу, није губило свој континуитет (ГХ, 139); Има других земаља које су чувене због својих шума, својих снегова, свога цвећа или својих животиња (ГХ, 178); да је она за свагда дубоко паганска, и по својим рељефима и по својем блистању (ГХ, 178); испунила све своје бесанице и све своје намере (ГХ, 210); показујући нам своје катастрофе и своје тријумфе, своја грађења и разграђивања, своје облаке што све побију градом а оживе сунцем; своју непрекидну игру смрти и живота (ГХ, 230), итд.
- 200 Посебну пажњу овде привлачи другачији пример, у којем се у трима напоредним конструкцијама варијација, тј. увођење синонимног предлога, укршта са понављањем новоуведене речи: Учимо због друштва, богатимо се ради друштва, женимо се ради друштва (ГХ, 122).
- 201 Вишечлани субјекат Дучић удваја и заменицом *њо*: Загонетност њене личности, двосмисленост њене праве унутрашње егзистенције, то је оно што њу прати до краја младости (ГХ, 212); Простор и самоћа, то су често две утопије (ГХ, 309). Први пример се, додуше, може тумачити и као пример са апозицијом.
- 202 „Дучић је српски књижевни језик очистио и племенио, ослободио му унутрашња и скривена, неискоришћена семантичка поља, вратио живост, пуноћу, сликовитост и звучну лакоћу” (Палавестра 1996: 2).
- 203 Кашанин је, између осталог, о Дучићу записао да је „мешавина детета и искусног дипломате”, да је „као човек поцрпао из живота све, као што је као писац поцрпао све из речи” (Кашанин 2004: 225).
- 204 Владимир Гвозден исправно примјећује, илуструјући то одабраним наводима из релевантне литературе, да се Дучић чак и у нашој стручној јавности перципира углавном као пјесник, чему је разлог „у рано израженој идеји да његови стихови надмашују све друго што је написао” (2006: 88). Иако смо у принципу спремни да се начелно сложимо са овим давно донесеним судом, то не значи да Дучићево жанровски разнородно дјело није вриједно проучавања – на првом мјесту барем због исправног контекста који даје слика сагледана у својој свеукупности. Друго, сматрамо да добитак за историју књижевности није једини резултат поновног критичког ишчитавања Дучићевих, често високо лиризованих, медитативно-рефлексивних проза. Сучељавање Дучићеве поетике са поетиком савременика, сагледавање његових традицијскопоетичких избора и истрајавања на њима доноси нову енергију у ионако живописне представе културног контекста наше књижевности, нарочито у међуратном периоду. Учвршћује, уосталом, Дучићеву позицију коју смо склонили да превидимо у смислу усавршавања и модернизовања нашег језика у поствуковском, модерном добу, пружајући евидентан утицај и ка другој половини двадесетог стољећа, све до данашњих дана.
- 205 „Није искључено да је управо Дучић, својом ‘Стазом поред пута’ подстакао Андрића на писање рефлексивних виђета – ‘Знакови поред пута’, као што је вероватно да обојица само настављају моралистичку традицију француских есејиста и Лава Николајевича Толстоја из ‘Пута у живот’”, (Коларић 195: 515). Са овом тврдњом тешко бисмо се у потпуности сложили. Понајприје, чини се да је помало олако изречена тврдња да су редови наших аутора *само настјавак моралистичке традиције француске и Толстојеве*. И најповршнији увид у тематику, па и вођење мисли или аргументације, показује да су оба писца непорециво укотвљена у личној и колективној традицији сопственог народа, што оповргава наведени став. Даље – у нашем виђењу – Андрић би према природи своје медитативне мисли, а која је чита већ и у раним књигама – *Ex Ponto* и *Немири*, до овог облика сасвим извјесно дошао без икаквог директног подстицаја. То, наравно, не искључује неку врсту посредног обликовања, финог утицаја старијег писца на млађег, тим прије што је познато да су њих двојица размјењивала своје књиге. Ипак, *облик* презентованих записа двојице писаца је јасно диференциран. Андрић рефлексии излаже у форми цртице, понекад концентрисане и до гноме; сваки Дучићев есеј – зваћемо га тако у недостатку боље одреднице – разгранат је, и на нивоу обје збирке пажљиво конципиран. Док уз *Блајо* и *Јујира* не би ишле одреднице „фрагментаран” и „успутан”, уз Андрићеве *Знакове* оне су постале дио незаобилазног критичарског вокабулара. Врло кратко, само напомене ради, овај крак Андрићевог стваралаштва далеко више наликује на Настасијевићеве забиљешке, дневничке, афористичке, рефлексивне (и такође – врло фрагментарне) из четврте књиге Сабраних дела – *Есеји, белешке, мисли*. Постоји озбиљна претпоставка да је Андрић могао бити упознат са

- овим Настасијевићевим записима с обзиром на (раније) Винаверово издање Настасијевићевих сабраних дјела, и на барем једну прилику у којој је Андрић у вези са Настасијевићевим дјелом узео учешћа у дискусији. Да ли су ови Настасијевићевии записи пак на Андрићеву поетику непосредно утицали – питање је за неку другу студију.
- 206 Истовјетан поетички импулс препознајемо и у Андрићевим *Знаковима њоред љуџа*. Балансирање, али и повремена неуравнотеженост, необлажена напетост између широко захваћених тема и микропенти одликују и једно и друго дјело. Ипак, иако је правац посматраних промишљања исти, смјер им је супротан: Дучић пише тежећи да изађе из себе, да дедукује, да се пробије кроз опну индивидуалног не би ли дошао до импулса општег, а Андрић, полазећи од уочених образаца, могућих генерализованих истина, да се привуче свом језгру, што ближе свом унутрашњем егзистенцијалном трептају, да га сагледа и (за себе) протумачи. Ако смо склони да све три књиге (*Благо, Јуџра, Знакови*) прогласимо за рефлексивно-медитативне записе, наш је утисак да је у првима више рефлексije, а у другима више медитације. Другим ријечима, Дучић нам своју ријеч изриче као проповједник, Андрић као мудрац пустињак. Веома је значајна наизглед узгредна напомена Новице Петковића о сличности принципа на којима су настајале Дучићева и Андрићева реченица, и далекосежност и значајност промјена које су обе донијеле у нашој језичкој култури и њеној убрзаној модернизацији, нарочито послије Првог свјетског рата. Петковић биљежи: „За њу (Дучићеву реченицу, напомена Н. Б.) већ можемо рећи да представља језичку тековину која је шира од песничке, јер је суделовала у стабилизовању разрађенијих синтаксичких структура, као нешто касније и другачије Андрићева реченица” (2007: 82).
- 207 Иако током хода кроз *Јуџра* срећемо софисте, Сократа, Хомера, мудрог Соломона, апостола Петра, Немањиће, Борџије, Волтера, Русоа, Пушкина, Гетеа, Игоа, Хајнеа, Шопенхауера, Ничеа, француске и њемачке краљеве, Обреновиће... њихови ликови нису тако изразити, не захтијевају нашу пажњу тако бучно и безусловно као у старијој књизи. Сведени су у *Јуџрима* на динамичну илустрацију, и као такви композиционо врло функционални.
- 208 Остали есеји посвећени су мирноћи, плесу, родољубљу, карактеру и уљудности.
- 209 Милан Кашанин и Меша Селимовић дијеле утисак о правцу којим се кретала Дучићева путописна, есејистичка, и понешто филозофска мисао. Пишући о различитим издањима књиге *Грагови и химере*, Меша примјеђује да Дучић постаје разуђенији, духовитији, штедрији, сводећи на мању мјеру празан ход кроз класику и историју (Селимовић 1969: 334), док Кашанин, поредећи старију и млађу књигу есеја, пише: „У начину писања, између двеју књига има разлике. У *Јуџрима са Леуџара* је мање цитата и демонстрирања ерудиције, а више оригиналних мисли и личнога искуства. Текст, неоптерећен античким примерима и анегдотама, мирно је саткан од кратких и просто писаних реченица, без сувишних поређења и повишеног тона” (Кашанин 2004: 242).
- 210 Методом случајног избора, јер су таква мјеста врло честа и у *Благу* и у *Јуџрима*, навешћемо један одломак из есеја „О мржњи”. Дучић биљежи: „Човек не мрзи другог човека него само ако га се боји, и зато мржња и страх иду напоре. Ако се човек, напротив, не боји свог противника, онда га и не мрзи, него га презире. Стога су људи који пуно мрзе уопште страшљивци, и имају женску ђуд и осетљивост; а други, сасвим противно, имају особине мужевне и поносне” (2004: 271). Ово такође није једино мјесто на коме би се могли зауставити они проучаваоци који су Дучића, нарочито у есејистици, склони да оптуже за фино упаковану мизогинију. У есеју „О карактеру”, гдје се експлицитно моћ индигнације везује за моралну чистоту и здравље, Дучић ће казати: „Жена не уме да индигнира, него само да увреди, зато што у женама има више охолости него поноса, и више укуса за формализам него за суштину. Према томе, осећање индигнације је углавном особина мушкараца” (2004: 320). Ипак, овдје, као и на оним мјестима гдје је Дучић склон да нападно генерализује (као када изриче судове о Енглезима, Бугарима, Хрватима) враћа нам се у видокруг питање са почетка текста – колико је дубинска, композициона иронија као начело продрла у све нивое посматраног текста?
- 211 Занимљиво је, ипак, да се код проблема патње и мука Дучић хришћанин и Дучић класичар разилазе, тј. овај други односи очигледну превагу. Као освједочени заљубљеник у живот, Дучић не полаже много на патњу, нити је истиче као тренутак прочишћења. Тјелесно здравље њему је готово подједнако важно као

- и душевно. Идеал хармоније, неугасла визија калокагатије, провејава, рецимо, из Дучићеве напомене „да дуже и здравије живе они поштени и добри”.
- 212 Једна од таквих сентенци отвара и есеј „О карактеру”. Изненађења код Дучића иду у два тока – или воде до дубоких неслагања са аутором, или, сасвим неочекивано, изазову истинско преиспитивање. Дучићева готово овлаш изречена опаска што слиједи води размишљање другим назначеним правцем. Она гласи: „Једно од најплеменитијих осећања човекових, то је моћ индигнације” (2004: 320). Најприје се, природно, сама од себе зачиње запитаност над очигледним парадоксом – зашто су огорчење, одбацивање, презир, срдитост – проглашени за благородну црту човјекову? Мало даље, неупоредиви стилиста Дучић постепено открива да се парадокс разрјешава на нивоу бинарне поставке – усхићење и индигнација као комплементарне реакције одају биће спремно на племенит ангажман, на реакцију, на тежњу да се свијет учини бољим мјестом. „Моћ индигнације”, поентира есејиста, „долази стога од човекове велике моралне чистоте” (2004: 320).
- 213 И иначе је више него занимљиво посматрати како ова сабрана и здраворазумска природа скоро са (помињаном) индигнацијом посматра повишена емотивна стања заљубљености и страсти. У есеју посвећеном разочарању Дучић вели: „Ка разочарењу су склони људи према њиховом темпераменту, а не према њиховом интелекту; јер је разочарење увек ближе крви и осећању него духу и памети. Ово се најбоље види код заљубљених, који никад не знају ни зашто су очарани, ни зашто су разочарани, *јер заљубљеници живе у болесном најону машиће и поийиуној разузданости нерава*” (2004: 265, подвлачење Н. Б.).
- 214 Од насртаја, као што је општепознато, нису поштеђене ни богиње, некмоли смртне жене.
- 215 Карактеристична је биљешка надреалисте Ђорђа Јовановића у ревији *Надреализам данас и овде* из 1932. године, посвећена првом издању Дучићевих сабраних дјела, у којој је изразито негативно писано о тада новој књизи *Блајо цара Радована*: „Поезија тог господина (Г. Јована Дучића) заостала је још само на понеким светосавским прославама или у ’концертном делу’ неке србијанске, паланачке забаве. Они који су се некад усхићивали Дучићем, имају сада децу која читају Црњанског, Драинца или Декобру [...] Таленат који почиње да се манифестује тим песмицама осредњег провинцијског нивоа, сада (1926–1930) је остварен у гломазној торти од бајатих колача названој *Блајо цара Радована*. Јово Дучић из прошлог века постаје Јован Дучић овог века, а кад би се неким чудом пребацио у идуће столеће био би Ован Дучић, опет песник, варничан дух и тако даље, без икаквих других промена” (Јовановић 1932: 41).
- 216 На ту чињеницу указао је Јован Деретић у својој *Историји српске књижевности*, истичући одређене специфичности Дучића као прозног писца: „Дучићева проза, много обимнија од поезије (од пет књига његових сабраних дела само једна садржи песме а све остале су прозне), остала је ипак у њеној сенци. Премда је показао наративне склоности у поезији, у прози се није огледао у приповедним врстама, није писао приповетке и романе, као прозаиста остварио се у граничним, нефункционалним формама: путопису, филозофским максимама и есејима, у књижевној критици и есејистици, историји, уметничкој критици, публицистици. Као уметник у њима је исти као у песмама: стрпљиви неуморан радник, мајстор који подједнако пази да му детаљи буду савршено изведени, да целина буде складно компонована, перфекциониста у стилу, драгуљар. Зато је на својим главним делима дуго радио, као и на песмама” (Деретић 2002: 986).
- 217 Стога је за његову књигу с правом речено да представља „исто толико филозофско дело колико и књижевно” (Кашанин 1990: 315).
- 218 „Кад се појавила, свечано најављена, као шеста књига *Сабраних дела*, она је изненадила читалачку публику и критичаре” (Леовац 1985: 212).
- 219 „Пошто су ово размишљања једног мисаоног песника, и проза нашег најистакнутијег и највећег стилисте, Одбор је сматрао за част, да прими на себе дужност растурања у највећем броју овог дела, које је једно монументално дело наше књижевности” (Поповић 2009: 132).
- 220 Велибор Глигорић је дјелу замјерао његово исувише књишко мудрословље: „Ова књига писана је у доколици међу разбацаним књигама о антици, после дугог меланхоличног гледања у статуу Амора коме су несташна деца сломила врх од стреле” (*Истио*: 143); дочим је Милован Ђилас у доктринарној марксистичкој визури Дучићу спочитавао искљученост из животне стварности: „Дучић је незванични мислилац

- једне класе. Његове теме често су више салонске козерије (О Љубави, О Жени..., о свему уосталом), него стварна научна и духовна истраживања. Он све види под дојмом једног салона; кроз стакла на његовим вратима или свилене завесе на његовим прозорима; као да не постоји свет ван тога и као да нема ваздуха који не би мирисао на парфем” (Ђилас 1932: 7). Слично ће двадесет година касније писати и Меша Селимовић, осврћући се једном једином реченицом свог „Предговора” Дучићевим изабраним *Стиховима и њрози* на његове есеје у истом духу: „У *Блаіу цара Рагована* и неким другим својим делима, Дучић је адвокат буржоазије, њен гласноговорник, цинични заступник њених интереса” (Селимовић 1952: 13).
- 221 Постоје различита термилошка колебања у вези са одређењем типа дискурса којем припада *Блаіо цара Рагована*. Естетичар Света Лукић сачинио је, на темељу учења шпанског филозофа Хуана Маријаса, прегледну теоријску студију о једној самосвојној и дугој традицији литерарног стварања коју назива *филозофска књижевност*. Ријеч је о току мисаоно-умјетничке прозе која се протеже од античких дијалога, преко средњовјековних теолошких коментара, ренесансног есеја, француских моралистичких трактата и текстова најразличитијег карактера из деветнаестог вијека, све до дјела аутора прве половине двадесетог стољећа у чијем опусу постоји доминантна рефлексивна компонента. Управо је о тој, последњој фази Лукић говорио као специфичној у односу на претходне етапе развоја филозофске књижевности, називајући је „есејистичком или интелектуалном” (Лукић 1981: 218). Есејистика, у том погледу, представља вјероватно најадекватније термилошко одређење овог корпуса Дучићеве прозе, који припада једном од изразитих токова западноевропске литературе свог времена.
- 222 Занимљив је податак који говори о порасту интересовања за *Блаіо цара Рагована* крајем двадесетог и почетком двадесет и првог вијека: „Сагледавање *on-line* каталога Библиотеке Матице српске у Новом Саду (<http://bmsalf.ns.ac.yu/cobiss/>) у марту 2002. показало је да је више примерака појединих Дучићевих дела објављено током последњих десет година, него током читавог претходног периода. Неки издавачи хвалили су се да су продали и по 100.000 примерака *Блаіа цара Рагована*. Не би отуда било неумерено рећи да је Дучићева проза представљала бестселер последње деценије. Тешко би се, дакле, могло рећи да је, барем што се читалаштва тиче, проза остала у сенци поезије” (Гвозден 2003: 11). Вјечито читалачко интересовање за књиге „мудрости”, приручнике лако доступног знања и за сваку прилику згодних цитата, учинили су несумњиво и ово Дучићево дјело читанијим са појавом нових и приступачних издања. То не треба схватити као знак његове особите мисаоне тривијалности, већ прије као израз феномена да широка популарност једној таквој књизи може ускратити скрупулознију критичку рецепцију од оне коју је до тада завриједила.
- 223 С разлогом је претпостављен утицај овог Дучићевог дјела и на сродне *Знакове њоред њуіа* Ива Андрића: „Није искључено да је управо Дучић, својом ’Стазом поред пута’ подстакао Андрића на писање рефлексивних вињета ’Знакови поред пута’, као што је вероватно да обојица само настављају моралистичку традицију славних француских есејиста...” (Коларић 1995: 515).
- 224 Мјесто овог Дучићевог дјела у тој стваралачкој области постављено је од критике на највише вриједносне љествице: „Дучићеве медитације иду у сам врх наше медитативне прозе: штавише, оне га и превазилазе јер са непоновљивом елеганцијом и парадоксалном духовитошћу свог израза, сажетошћу мисаоних интензитета, дубином антиципације и далековидим препознавањем односно стварањем мисаоних модела за свет који тек долази – намећу као мера и критеријум медитативног прозног облика” (Глушчевић 1990: 418).
- 225 Настанак легенде везује се за конкретан географски простор, али је по свим елементима очигледно ријеч о лутајућем мотиву, познатом у различитим традицијама и културама широм свијета: „У Тимочкој Крајини, дакле у источном делу данашње Србије, многи људи и жене пророкују о силном благу некаквога *Цара Рагована*. За то се благо говори да је необично велико. Али се не може до њега да дође, докле се не би нашла трава *Расковник*, те њом да се отворе браве и катанци на вратима, где се то благо чува. А тај добросрећни *Расковник* нико не може да нађе” (Веснић 1894: 172).
- 226 Најочигледнији и у досадашњим студијама одавно потврђен утицај прије свега чини свеколико античко хуманистичко наслијеђе: „Дучић је увелико окренут античком, грчком и римском наслеђу, грчкој и римској филозофији, књижевности, историографији” (Леовац 1985: 215). У претежном броју текстова

- од раних критика до познијих студија – који су трагали за појединачним узорима Дучићевих филозофско-књижевних рефлексија сасвим оправдано је најфреквентније име Мишела де Монтења, али и других аутора који су извршили несумњив утицај на одређена пишчева поетичка опредељења и мисаона усмјерења: „И по предметима на којима се заустављао, и по лабовој повезаности градива, као и по анегдотичној форми излагања, Дучићево дело подсећа много на *Есеје* Монтењеве, само, док је Монтењ изградио свој животни став на познавању античке културе, која му је била блиска у свима својим танчинама, дотле је наш песник уз њу, коју такође добро познаје и чијем се проучавању нарочито посветио боравећи више година у Атини и Каиру, уз њу додао и огромно искуство и сазнање што је обухватило све духове почев од Ренесансе, кад је Монтењ живео, па до данас. Стога су њему позната учења Сократа, Епиктета, Марка Аурелија, Цицерона и Сененке исто тако као и учења Монтења, Русоа, Лока, Карлајла, Емерсона” (Лебл-Албала 1938: 271–272); „Дучић припада традицији есејистичког начина писања која свој прави почетак налази код Монтења у 16. веку, а настављаче код писаца временски много ближих Дучићу, као што су Американац Ралф Валдо Емерсон, аутор књиге *Управљање живојом*; Морис Метерлинк, писац *Мудрости и судбине*; или Карлајл са својим огледима о херојима” (Гвозден 2006: 89).
- 227 Фројдова расправа „С оне стране принципа задовољства” објављена је 1920. године и Дучићу је могла бити позната. Уп. „У психоаналитичкој теорији прихватамо, без двоумљења, да се ток психичких процеса аутоматски регулише принципом задовољства, то јест верујемо да се он увек побуђује непријатном напетости, а да затим узима такав правац да је крајњи исход смањење те напетости, односно избегавање незадовољства или пак стварање задовољства” (Фројд 1994: 7).
- 228 Сасвим је у складу са реченим један ранији покушај исцртавања Дучићевог филозофског профила: „Он је, ако тако можемо рећи, дискретни стоичар и благи епикуровац, који сања о древним грчким и хришћанским идеалима, о великим идејама и истинама” (Леовац 1985: 218).
- 229 Уп: „Ову синтезу хришћанске филозофије и савремене хришћанске прагматике Дучић је извео сасвим природно и уверљиво, у стилу класичних филозофа карактеролошке и моралистичке оријентације” (Глушчевић 1990: 425).
- 230 Њен носилац је Свети Анселмо, средњовековни теолог који је устврдио: „Највећа мисао која постоји на свету не може бити мишљена као непостојећа” (Крешенцо 2003: 102). Дучић се у многим својим размишљањима ослањао на баштину хришћанских мислилаца, подједнако се везујући за ауторе источне, као и западне традиције.
- 231 „Треба још додати да, пошто је у примарној инспирацији заснован на личном искуству, Дучићев угао виђења је искључиво мушки. Чак и језички, опозицију у његовим текстовима готово увек чине жена – човек, а не жена – мушкарац. Као и у најлепшим примерима витешких, платонских, утопистичких љубави, о којима, како ћемо видети, Дучић често говори, обожавање жене почива на објективизацији њене личности; она је предмет обожавања, али није субјекат у том односу. Она може постати субјекат само у чулној и земаљској љубавној игри” (Витановић 1990: 24).
- 232 Наслов једног текста већ по себи говори о степену таквих аналитичких заострености: „Идеологија мизогиније у Дучићевом *Благу цара Радована*” (Стефановић 2008).
- 233 Управо је једна продубљена студија језичке грађе Дучићевог дјела указала на неке од понуђених претпојавки, пренебрегаваних у корист идеолошки настројених интерпретација: „Основни принцип Дучићевог есеја није коначно ни поетски као што није ни научни – већ је принцип поларности. Све супротности садрже једна другу када се односе на било који значајан ентитет. Ипак се мора признати структурна и смисаона примарност филозофског поретка. У концепцији научних елемената који афирмишу здрав разум Дучић оставља композицијског простора за рационални дух који управља током догађаја” (Јовановић 2008: 29).
- 234 Такав ексклузивизам у афирмисању националне историјске и културне оставштине у Дучићевом опусу адекватно је детектован у литератури: „Дучићево враћање старој словенској и српској митологији није у складу са његовим ’медитеранским’ опредељењем. У поезији, на пример, ако је спомињао српске легенде и повесне чињенице, онда је највише спомињао легенде и чињенице из ’царског’ времена, из средњевековне феудалне историје” (Леовац 1985: 213).

- 235 Јунг је већ у то вријеме увелико разрадио своју теорију о неколико средишњих архетипова људске психе, међу којима ће се ентитет *Аниме* издвојити у његовом схватању као енергетски најпотентнији: „Ова представа је 'господарица душа' како је назвао Шпителер (Spitteler). Ја сам предложио термин *Анима*, јер би тиме требало да се означи нешто специфично, за шта је израз 'душа' исувише уопштен и нејасан. Стање ствари које се подразумева под појмом *Аниме* јесте крајње драматичан садржај несвесног. Он се може описати рационалним, научним језиком који, међутим, ни из далека не изражава његово живо биће” (Јунг 2006: 270).
- 236 На тај аспект у вези са његовим *Градовима и химерама* већ је указано: „Дучићу би се, ипак, могла приговорити и склоност ка стереотипима и општим мјестима” (Делић 2001: 164).
- 237 Утицај Ларошфукоа, на кога се писац на једном мјесту у књизи непосредно позива, несумњиво је присутан у Дучићевим есејима. Поред сродности кључних тема и афористичког начина исказивања о њима, један аспект Дучићевог мишљења, посвећен расвјетљавању праве природе човјекских духовних покретача – истинске мотивације његових „узвишених” поступака – неизмјерно дугује филозофу опсесивно замишљеном над питањем „лажности особина које називамо врлинама” (Ларошфуко 2020: 89). Многи пасуси Дучићевог дјела изгледају као готове разраде појединих Ларошфукоових *Максима*.
- 238 „Предмет поређења у њега скоро је редовно неки апстрактни појам или нека појава из моралног света” (Јовановић 2008: 20).
- 239 Заснована на позитивистичкој основи, једна сродна опсервација о таквом пишевом ставу детектована је у литератури: „Као припадник режима коме је богатство мерило многих вредности, Дучић је рекао мисли које показују да је био каткад охол, недемократичан и уско честољубив, човек који свој духовни аристократизам преобраћа у индивидуалистички себичан аристократизам” (Леовац 1985: 218).
- 240 Интересантно је да први од два на почетку студије претпостављена романа у једној могућој традицији проистекло из Дучићевог дјела – *Прољећа Ивана Галеба* – значајан простор посвећује овој Дучићевој опсесивној теми: Прометеју као једном од најуниверзалнијих и најдубљих симбола човјекове имагинације (Десница 1990: 82).
- 241 Други међу поменутих романима у скицираној традицији прозе ослоњене на *Благо цара Радована – Дрвизи и смрти* – представља индикативан примјер као у првом реду дјело дубоке религиозне сумње (Селимовић 1966). У истом смислу илустративан је и данас готово заборављени роман *Понорница* Скендера Куленовића, који у назначеном хоризонту такође доноси карактеристичну јунакову борбу између „бесчулних чула религије и религије самих чула” (Куленовић 1977: 24). Слично најзначајнијим литерарним интерпретаторима исламског свијета у српској књижевности, који по природи ствари углавном потичу из босанскохрватских крајева (попут самог Андрића) и Дучић је дао значајан допринос разумијевању оних садржаја српског културноисторијског искуства који су у њему чврсто усађени са упливом исламске компоненте и чине његов вишеструко динамичан елемент.
- 242 Архивску грађу о Јовану Дучићу из Административне архиве САНУ и из делова оставштине Јована Дучића, која је доспела у Архив у новије време (2007. и 2013. године), па је стога до сада мало коришћена, истражио је и документа и предмете стручно обрадио Миле Станић.
- 243 Грађа Задужбине Николе Ј. Мариновића налази се у оквиру Административне архиве СКА; Дучићево писмо: р. бр. 193.
- 244 Награда је, и поред по вредности шароликих дела подношених на стечај и њихових већином мање познатих аутора, задржала значај и у каснијим годинама. И после Дучића било је неколико добитника који су оставили дубок траг у српској књижевности – Милан Ракић за *Нове џесме*, Иво Ђипико за спис *Из солунских борби*, поново Јован Дучић за *Сабрана дела*; један од добитника био је Аугуст Крклец за збирку *Љубав и њица*, објављену код С. Цвијановића.
- 245 Ово излагање је објављено: *Реферат њ. др Владана Ђорђевића о џесмама Јована Дучића*, Ново време, Београд, 1911, VII, 3–9, 179–183.
- 246 Целу грађу о овом издању први је истражио Љубомир Никић. На основу пронађеног Дучићевог рукописа који је песник послао Цвијановићу и Цвијановићеве коректуре, детаљно је објаснио Дучићев поступак, исправио нетачности и заблуде којих је било у литератури и критички објавио песме које писац није

- планирао за ужи избор. Опширно о томе: Љ. Никић, *Интегрално издање Дучићевих њесама*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1974, XL, 3–4, 249–267.
- 247 Архив САНУ, 108341/3.
- 248 Српски књижевни гласник, *Јујиро* (1902, V, 25), *Дубровачко вече* (VII, 187), *Сјавање воде* (188), *Брачна њесма* (1903, IX, 594), *Свети* (1904, XII, 1060); *Бдење* (1902, VI, 832–833), *Прошлости* (1904, XI, 38).
- 249 Љ. Никић, *нав. дело*, 159–176.
- 250 Архив САНУ, 10831/4.
- 251 Универзитетска библиотека у Београду, Легат Исидоре Секулић... Поред овог примерка, Никић је навео и два примерка из Народне библиотеке Србије и један из Библиотеке града Београда.
- 252 Административна архива СКА, 46/1922. Предлог је писан руком Слободана Јовановића, са потписима оба предлагача.
- 253 Административна архива СКА, 94/1924.
- 254 Административна архива СКА, бр. 226, 339.
- 255 Административна архива СКА, бр. 145/1930, 106/1930.
- 256 Од девет кандидата, колико их је било у избору у целој Академији, поред Дучића, потребних 15 гласова добио је још само Иван Ђаја.
- 257 Административна архива СКА, бр.1941/1937; 1056/1938.
- 258 *Истио*.
- 259 *Политика*, Београд, 8. март 1939, стр. 6.
- 260 Административна архива СКА, бр. 93/1942.
- 261 *Годишњак*, 1946, LI, 1941–1944, 240–241.

СКРАЋЕНИЦЕ

- АСАНУ – Архив Српске академије наука и уметности
- БСАНУ – Библиотека Српске академије наука и уметности
- АЈ – Архив Југославије
- АЈ, ЗБ – Архив Југославије, Збирка фотографија
- АКЦВПП – Архива Културног центра „Дом породице Павловић”

